

Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-һЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Вторник, ноябриин 13, 1990 он

№ 45 (7181)

Сэн 3 мүнгэн.

5 үдэрэй саада һээ СОВЕДУУДЭЙ талмай дээрэ

Детям — чистый Байкал!

160 квартирный дом по улице ...вского.

ДЕМОКРАТЫ! ПОМОГИТЕ РЕСТАВРАТОРАМ РЕСПУБЛИК СТАТЬ ХОЗЯЕВАМИ СВОЕГО ПРЕДПРИЯТИЯ!

Преодолеем уравниловку, иждивенче... искореним незаконные доходы и привилегии!

Никогда не будет ... когда нет свободы!

Комсомольцы! Будьте вер... идеалам Октябр...

Народные депутаты-коммун... помните о высоком доверии избирателей

ИДЕАЛЫ ОКТЯБР... ЧЕРЕЗ 73 ГОДА В ЖИЗНЬ

Хүндэтэ эрхэтэн хэн болохоб?

БИДЭ мэдээжэ хүнүүдэй нэрэнүүдые үйлсэнүүдтэ, талмайнуудта, городуудта үгэдэг үнинэй заншалтай болонхойбди. Мүнөө энэ худхалдаада түүхэ нарин нягта шалгалта үнгэргэнэ. Бидэшье городой хүндэтэ эрхэтэнэй нэрэ зэргэ олгодог заншалтайбди. Манай Улаан-Үдэ хотошье имэ геройнуудтай байха. Энэ нэрэ зэргын баталагдаһан 1967 онһоо 13 хүн манай городой хүндэтэ эрхэтэд болонхой. Улаан-Үдэдэ ажаһуудаг Советскэ Союзай Герой, уран зурааша Г. Н. Москалев, Социалис Ажалай Герой Б. З. Поздеев тэдэнэй дунда оролсоно. Һүүлэй үедэ дүрэ буляалдалгын барилдаагаар дэлхэйн чемпион Борис Будаевта энэ нэрэ зэргэ олгогдоһон байна.

Һаяхан арадай депутадуудай городской Соведэй II сесси үнгэргэгдэжэ, «Улаан-Үдэ хотын хүндэтэ эрхэтэн» гэһэн хүндэтэ нэрэ зэргэ тухай шэнэ дүрим баталаа. Городой болон тэндэ ажаһуугшадай урда тон ехэ габьяатай байһанайнь, мүн бүхы хүн түрэлтэнэй хүгжэлтэдэ хубитаа ехээр оруулһанайнь түлөө хүндэлэн еһололгын тэмдэг болгон, Буряадай ССР-эй, РСФСР-эй, СССР-эй болон бусад гүрэнүүдэй эрхэтэдтэ энэ нэрэ зэргэ олгогдохо байна. Хүндэтэ эрхэтэн өөрынгөө дураар энэ хүндэтэ нэрэ зэргэһээ арсаха, мүн сессиин шиидхэбэриин еһоор тэрээнһээ хаһагдаха аргатай. Шэнэ дүрим соо горитойхон хубилалта оруулагдаа. Юуб гэхэдэ, хүндэтэ нэрэ зэргэтэй хамта хоёр мянган түхэриг шан барюулагдаха.

Серафима ОЧИРОВА,
манай корр.

Одоошье даа!

ОКТЯБРИИН ЭСЭС БАГҺАА ХИЛЭ ШАДАРАЙ РАЙОНУУДТА БИЛЕДҮҮД ПАСПОРТ БОЛОН ПРОПУСКГҮЙГӨӨР ХУДАЛДАГДАДАГ БОЛОО. ИИХЭДЭЭ МАНАЙ РЕСПУБЛИКА ДОТОР ПОГРАНЗОНО БОЛЮУЛАГДАБА ГЭЭШЭ ГҮ!

Иволга. Г. НИМАЕВ.

1990 оной октябриин 11-һээ абтаһан Буряадай ССР-эй Министрнүүдэй Соведэй «О пограничной зоне, пограничной полосе на территории Бурятской ССР и режиме в них» гэһэн тогтоолтой танилсабабди.

Тогтоолой еһоор Буряадай дэбисхэр дээрэхи погранзоно бага болгогдоо. Бүхы районой түбүүд болон һуурин пунктнууд нээгдээ. Погранзонодо эгээн дүтэ газарнууд хаагданхай зандаа үлөө. Тэрэ тоодо Наушки гэжэ түмэр замай станци.

Автостанцинуудай, вокзалнуудай хүдэлмэрилэгшэд, паспортна столнуудай алба хаагшад үлүү а.ал хэхэеэ болижо, һанаагаа амарба еһостой.

Н. ГОМБОЕВА,
манай корр.

Зүб гү?

«БАЙГАЛ» РЕСТОРАНИИЕ ОНДОО ТЭЭҺЭ: ЕРЭҺЭН НЭГЭ ХҮН ХУДАЛДАЖА АБАА ГЭЖЭ ХӨӨРЭЛДЭНЭ. ЭНЭ ЗҮБ ГҮ! ШИШКОВКОДОХИ ПРОДУКТНУУДАЙ МАГАЗИНИИЕ ПРОКУРОРОЙ БАСАГАН ХУДАЛДАЖА АБАА ГЭҺЭН ҺУРАГ СУУ ТАРАНХАЙ...

Имэрхүү һураг суу һүүлэй үедэ город соогуурнай олоор тарана. Ниитын транспорт соо һуугаад ябахада, магазинуудта ээлжээнүүдтэ зогсоходо, гансал энээн тухай хөөрэлдэхэ юм. Үнэн сэхээр ажал хэжэ олоһон мүнгөөр бэшэ, харин хуурмаг ябадалаар олоһон мүнгөөр магазинууд болон ресторанууд худалдажа абтана гэжэ бүгэдэндэ мэдээжэ байха. Энээндэл зон хэды ехээр дураа гутанаб!

Манай редакцида хонходожо, имэрхүү һураг суу хэр зүб гээшэб гэжэ саг үргэлжэ асуудаг болошонхой.

Улаан-Үдын горгүйсэдкомой худалдаа наймаанай таһагые даагша Б. П. Гусельниковтэ хандажа, хэрэг байдалые тайлбарилжа үгэхыень гуйбабди.

— Гүрэнэй предприятинуудые ехэ мүнгэтэйшүүлдэ худалдаха тухай һураг суу буруугаар тараагдана. Ингэжэ хөөрэлдэхэ үндэһэн үгы. Эдэ үдэрнүүдтэ горсоведэй сесси городой коммунальна зөөри тухай Декларации баталан абаа. Тус документын еһоор городой бүхы предприятинууд өөрын зөөрэ байһан зандаа. Горсоведэй зүбшөөлгүйгөөр гүрэнэй предприятиие үмсэдэ худалдажа болохогүй. Арендэ тухай урдань баталагдаһан хэлсээнүүд дахяад хаража үзэгдэхэ зүбшэн хэлсэгдэхэ болоно. Ходо гарзатай байдаг багахан магазинууд (100 дүрбэлжэн метр талмайтай), 50 һууритай столовонууд арендэдэ үгтэхэ гү, али ехэ мүнгэтэйшүүлдэ худалдагдахадаашье магадгүй.

Хэзээ саахар элбэг болохоб гэһэн асуудал Борис Петровичой урда табигдаа. Газетымнай уншагша А. Миронова октябриин талонуудаар ноябрь һарада худалдажа абахада болохо гү гэжэ асууна.

— Үнгэрэгшэ һарын талонуудаар ноябриин эсэс болотор саахар худалдажа абахада болохо. Заводуудай гэмээр саахар магазинуудта оруулагдаагүй. Оронноймнай бүхы регионуудта имэрхүү байдалтай гэжэ тэмдэглэе. Мүнөө республика доторнай саахар асарагдажа байна.

Н. ДАШИЕВА бэшэжэ абаа.

РАДИО МЭДЭЭСЭЭ

«Улаан-Үдэдэ хадхуууртай проволокын саана түрүүшын һүмэ нээгдээ. Энэ гайхамшаг ушар Улаан-Үдын 2-дохи колонидо болоо. Нэгэ үедэ түрмынхид городто һүмэ һэргээлгэдэ хабаадалсаһан байгаа. Баалалтын энэ ажалые дүүргэһэнэй һүүлээр зуун жаран хүн һайн дураараа шажанда шүтэдэг болобо. Өөһэдынгөө хүдэлжэ олоһон мүнгөөр, өөһэдынгөө хүсөөр, захиргаанай зүбшөөһэнэй еһоор тэдэ зоно соогоо һүмэ барян юм. Тэрээндэ апостолнууд Петр болон Павелай нэрэ олгоо. Троицка һүмын санаартан Андрей тэрэниие арюудхаа. Харанхы мунхаг, хатуу шэрүүн оршомдо һайн һайханай ба туяа гэрэлэй түрүүшын үрэжэл мүндэлбэ гээшэ. Гэхэ зуура түрмынхидэй ухаан бодолые арюудхан сэбэрлэлгэ бусад колонинуудай начальнигуудта ашатай туһатай байха гэжэ мүнөө дээрээ хэлэхэнь хүшэр».

«СВОБОДА».

Маанадые хамгаалыт!

БУРХАН зайлуулаг даа, олон зоной суглараһан ээлжээн, түлхисэлдөөн, хэмороон, хэрэлдээн юун гэһэн хашартай болошооб даа! Болгоомжогүйгөөр нэгэ үлүү үгэ хэлэжэрхео һаашни, шамайе зэмэлжэ, хэмороод, наншалдаадшье абадаг лэ. Энээнһээ болоод, энэ хүн далай сооһоо амиды мэндэ гаража ошоогүй байхадаа болохолши.

Үнэхөөрөөшье, гэшхэжэ, гэмтээжэ, тэһэ няза даража магадгүйл. Хэдэн үдэрэй урда тээ архи наймаалдаг магазинай хажууда суглараһан ээлжээндэ байһан нэгэ хүн наһа барашоо. Хубсаһа хунар, эд зөөри наймаалдаг дэлгүүр дээрэ эрхэтэн эхэнэр Н. гэгшэ хурабшаар наадажа, шүүхэ хүсэлтэйгөөр (тэрээнһээ урда тээ ээлжээндэ байһан нэгэ шуран хүн 70 түхэриг шүүжэрхео бшуу) өөрынгөө алтан бэһэлиг табиба. Бэһэлигээ табяад, шүүгдэшоо. Бодолгүй ябадал гаргаһан эхэнэрэй үбгэн хүсэ хэрэглэн, бэһэлигыень бусаахые һэдэбэ. Наншалдаан болоод, хутага хэрэглэгдэбэ. Энээнһээ болоод, хоёр хүн гэмтээ. Нэгэниинь (энэ хэмороондо огтошье хамааралсаагүй байһан) больницада наһа барашоо.

— Милицидэ ээлжээндэ гурим дүрим сахиха талаар тад ондоо үүргэ даалгагдана,—гэжэ Октябрьска ОВД-гэй начальник Юрий Михайлович Мельчаков тооложно.—Дэлхэйн нэгэшье орондо имэрхүү байдалтай ушархагүй еһотойт.

Тиибэ яабашье эрхэ байдалые хараада абалсаха зуураа (ээлжээндэ байһан хүнүүдые аладаг болоходонь), бидэ архи болон хоморой шухаг эд бараануудые худалдадаг магазинуудай хажууда суглараһан хүнүүдэй гурим дүрим сахихын тула үдэр бүхэндэ нилээд олон хүнүүдые тиишэнь эльгээхэ баатай болонобди. Харин энэ үедэ гэмтэ ябадалнуудай долгин шанга эршэтэйгээр эбхэрэн, маанадые булажархихаяа һананал. Мүнөөдэр районой дэбисхэр дээрэ 17 гэмтэ ябадал, үсэгэлдэр 13, уржадэр 15 гэмтэ ябадал гаргагдаа. Манай мүрдэгшэд элишэлэн мүрдэхэ ажал хэрэгүүдтэ (нэгэ хүндэ табяад хэрэг хүртэнэ) дарагдашанхай. Олон хуудаһануудһаа бүрилдүүлэгдэһэн эдэ хэрэгүүдые гансал уншаха, шалгаха, шудалха бэшэ, харин мүшхэхэ, мүрдэхэ хэрэгтэй бшуу. Тиихэдэ ээлжээн гэжэ маанадта амар заяа үзүүлнэгүй...

Худалдаа наймаан ехэл буруу ябадал гаргана. Заримдаа зорюуталан арсалдаа, наншалдаа үүсхэжэ гэжэ һанахаар байдаг. Норкын арһаар оёгдоһон малгай худалдаха, оройдоол 40 малгай асараа гэлсэбэ. Харин малгай худалдажа абахын тула хэды олон хүн сугларжа, ээлжээндэ зогсоно гээшэб. Гэхэ зуура малгайнуудые худалдабагүй, элдэб аюулта ушарай болохогүйн тула малгайнуудые эд зөөриин дэлгүүртэ абаашаа гэжэ наймаалагшад милициин хүдэлмэрилэгшэдтэ хэлээ. Зүгөөр бидэ энэ баримтые шалгажа шадаагүйбди.

— Юрий Михайлович, Солнечная үйлсөөр оршоһон гуталай магазинай хажууда эрэшүүлэй болон эхэнэрнүүдэй сабхинуудые хайшан гэжэ худалдаһыень би һайн һананаб. Бидэ үбгэнтэеэ хамта хоёр сүүдхын туршада ээлжээндэ байгаабди. Энэ хугасаа соо ээлжээмнай 500-һаа 300-да хүрэжэ ерэбэ. Теэд сабхи манда хүртөөгүй. Хоёрдохи үдэртэнь сабхи худалдаагүй. Гансал хүнүүдые магазин тойруулаад, ишэ тиишэнь намнаа. Эндэ тэндэ худалдаха гэжэ ээлжээндэ байһан хүнүүдэй толгойе нилээд ехээр эрьюулээ. Хараһаар байтарнай элдэб наншалдаан, хэмороон эхилшоо бэлэй. Нэгэ эрэ хүн үмдэндөө, самсадаа нэгэшье шагтагүй ээлжээнһээ гаража ерэбэ. Тэрэ шагтагүй үмдэ, самсаяа гараараа бариха зуураа, ингэжэ хэлээ һэн: «Энэмнай социализм гэжэ нэрэтэй болоно ха». Тииһээ тиитэрээ танай отделениин хүдэлмэрилэгшэд тэндэ дежурлажа байгаа.

Тингээ даа, тэндэ найман хүн дежурлаа һэн. Хоёрдохи үдэрынь гуталай магазинда ээлжээндэ зогсоһон 18 худалдан абагшад миниин кабинедэй хажууда зогсожо байба гээшэ. 12-ынь милициин наряд шангадхагты гэһэн эрилтэ табиба, харин 6-ниинь милициин хүдэлмэрилэгшэд маанадые ээлжээнһээ хүсөөрөө татажа гаргаа гэжэ гомдобо.

Намайе зүбөөр ойлгожо абыт. Имэ эрхэ байдалда эмхи гуримтай болгохын аргагүй, гансал хүсэ хэрэглэхэ хэрэгтэй. Гансал милициин зүгһөө хэрэг байдал гуримтай болгохын аргагүй бшуу. Һаяхан бидэ городто ниитын гурим сахиха талаар шалгалта үнгэргөөбди. Юуб гэхэдэ, һайндэртэ бэлэдхэл ябуулагдажа байгаа. Хэды дружинник мантай ябаа гэжэ һанаха байнабта! Оройдоол 16 хүн ябалсаа. Хоёр жэлэй урда тээ 200-гаад хүн ерэжэ, манда туһалдаг байгаа. Бүхы юумэн дуран соогоо табигдашанхай. Октябрьска районой предприятинуудай, советскэ болон партаппарадай хүтэлбэрилэгшэдһээ хэниинь шье энээндэ анхаралаа хандуулха гэжэ оролдоногүй. Мүнөө милици арад зоной оройдоол 30—40 процент эд зөөрые, амин наһые харууһан дороо абаха аргатай...

Үдэр ошохо тудам манай хэхэ ажал нэмэжэл байдаг. Хэды олон хүшэр хүндэ гэмтэ ябадалнууд гаргагдана, хулгай хэгдэнэ гээшэб (багсаамжалан абахада, орон доторнай үнгэрэгшэ жэлэйхитэй сасуулхада, гэмтэ ябадал, хулгай хэлгэ 50—70 процентээр ургаа). Худалдаа наймаан эмхи гуримтай байха зэргэтэй гэжэ һанахадашни, эндэ хэды гурим дүрим хазагайруулагдана гээшэб.

Худалдаа наймаан маанадые нилээд ехээр тухашаруулдаг. Удахагүй коммерческэ магазин нээгдэхэ зэргэтэй. Тэндэ баһал бидэ гурим дүрим сахиха зэргэтэй болохо зон хабди. Харин би ингэжэ мэдүүлхэ байнаб: «Коммерцитэй холбоотой хүнүүдтэ бидэ туһалха уялгатай бэшэбди. Хүнүүд мүнгэ олохо хүсэлтэй һаа, өөһэдөө хүдэлэг лэ, үгы гэбэл, маанадта гурим дүрим сахиюулха гэбэл, манай хүдэлмэрилэгшэдтэ мүнгэ түлэг лэ».

Гүрэнэй манда даалгаһан уялгые хэдышье хүндэ хүшэр байгаашье һаань, мэдэшэдгүй һайнаар дүүргэхэ гэжэ оролдохобди. Энэ манай сэхэ уялга болоно бшуу.

Елена СЛУГИНОВА,
манай корр.

БАЗААРАЙ ҮДЭР...

ДЭЛГҮҮР ДЭЭРЭХИ СЭНГҮҮД НИЛЭЭД «ХАДХУУРТАЙ» БОЛОНХОЙ ГЭЖЭ ХЭЛСЭХЭДЭНЬ, БИДЭ ДАДАШАНХАЙБДИ. ЗҮГӨӨР ДУРАДХАГДАҺАН СЭНГҮҮДЫЕ ЗҮБШӨӨХЭ ЗУУРАА, БИДЭ ӨӨҺЭДӨӨ ТЭДЭНИИЕ БАТАЛНАБДИ. ХАРИН ӨӨРЫН ЭЭЛЖЭЭНДЭ БИДЭНИИЕ ХУРДАН ТҮРГЭНӨӨР ХҮНДЭРЖЭ БАЙҺАН АЖАБАЙДАЛ ЗҮБШӨӨХЫЕ БААДХАНА.

ЭРИД ХҮНДЭРҺЭН МЯХАНАЙ ЭЭЛЖЭЭНДЭ ЗОГСОҺОН ОЛОН ТООТО ХҮНҮҮД ЭНЭЭНИИЕ ҮШӨӨ ДАХИН ГЭРШЭЛНЭ:

Колхозой дэлгүүр дээрэхи сэнгүүд
1990 оной ноябриин 6-най һайндэрэй урдахи үдэр

Үхэрэй мяхан—8 түхэриг 1 килограммай түлөө.

Гахайн мяхан—6 түхэриг

Дабһалһан сало — 6 түхэриг

Хартаабха үгы.

Хапууста — 1,5 түхэриг

Дабһалһан: помидор—8 түхэриг 3 литрэй баанхын түлөө, үгэрсэ—3 —4 түхэриг 1 килограммай түлөө.

Морхооб — 3 түхэриг

Свекло — 1,5 түхэриг

Һонгино — 3 түхэриг

Чеснок — 1,5 түхэриг 100 граммай түлөө.

Элдэб ногоон зүйлнүүд—50 мүнгэн нэгэ багахан адхын түлөө.

Алирһан — 2 түхэриг 1 стаканай түлөө.

Яблоко—3—5 түхэриг 1 килограммай түлөө.

Груша —6 түхэриг

Виноград—10 түхэриг

Дыни — 4 түхэриг

Дэлгүүрэй экономико

Наймаанай найман хүлтэйшье һаа...

Дэлгүүртэ оролго тухай хүн зоной дунда элдэб хөөрэлдөөн гарана. Энэ асуудалай орео байгаагүйдэнь аргагүй. Дэлгүүр гээшэ бүхы һалбари, ажахынуудта сэхэ хабаатай байхаһаа гадна, орон доторой олонкигой хоорондохи харилсаануудта сэхэ нүлөөлхэ ха юм.

Дэлгүүрэй дарахагүй юумэн огто байхагүй. Худалдаа наймаантай, үнэ сэнтэй, хүн бүхэнэй ажалай салин хүлһэнтэй нягта холбоотой. Тиин энэ шэнэ гуримда хойшолонлтогүй шэлжэн ороходо зорилгын табигдаад байһан саг хүшэр хүндэ үе болоно. Имэ байдалда дан өхөөр дээрээ ортохогүйн тула һэргылэмжын хэмжээнүүд абтаха еһотой гэжэ ойлгогдоно. Арадай ажахын хүгжэлтэдэ шахардуу шанга зүйлнүүд ушарна. Зарим ажахынууд хоорондын харилсаан һандаржа, бэе бэедээ туһалхын орондо, һаад хэнэ хэбэртэй. Тиихэдэ үйлэдбэриин хэмжээнэй бага болоошье һаа, үнэ сэн дээшэлүүлһэнэй ашаар хүндэ байдалһаа гараха һэдэлгэнүүд хэгдэнэ. Мүнгэнэй биишье һаа, худалдан абаха юумэн үгы. Игэжэ экономическа худалдаа наймаанай харилсаанда тэнсүүреэ алдалга ушарна бшуу. Урда сагта «Наймаан найман хүлтэй, наймаашан хоер хүлтэй» гэһэн ехэ зүйтэй үгэ бии һэн.

Дэлгүүртэ оролгын үедэ нэгэ зариман баяжаха, зарим зон арайханшье амидарха аргаяа олодог байха, үгырхэшье ха. Дэлгүүрэй наймаанай гурим шанга, ээмдэлгэнь ехэ. Өөһынгөө хэһэн, бии болгоһон продукцида, худалдажа абаһан техникэдээ хүдэлмэришэ зон еһото ээзэд болохо гэжэ ойлгоноб.

Улаан-Үдын авиационно нэгэдэлэй генеральна директор Юрий Кравцовой статья уншаад, ехэ зүб асуудал дайрагшаад, олоной зүбшэн хэлсэлгэдэ эхин табигдаа гээд тэмдэглэмээр байна. Эрдэмтэдэй, экономистнуудай үүргэ энэ хэрэгтэ тон ехэ, энээниие арсашагүй.

Эдеэ хоолой асуудал олоной һанаае түбхын түрүүндэ зобооно. Хониной халуун мяханай дутамаггүй байхань үзэггдэшэгүй һэн, саашаа бүришье бэрхэтэй болохо. Хүдөө ажахын эдлүүриин газар хаа хаанагүй урданайхидаа бэшэ болоо, шэмэтэй ногоотой бэлшээри сабшалангай ехэнхи хубинь хахалагдана. Манай республикада силос даралгаар дашуурдаг, тиин үрмэдүүд хилгана хоер хэмһээ элбэгээр урганхай. Тиигэжэ шэмэгүй ногоо эдиһэнһээ боложо, малай тоо жэлһээ жэлдэ үсөөрнэ. Хинамжагүй баримта саашань дурдабал, үбһэ хуряалгын техникэ яашье таарамжагүй гээд тэмдэглэмээр.

Ой модон ээзэн бусаар, хайша хэрэг хэрэглэгдэһээр, гам хайрагүйгөөр отологдоһоор. Энээнһээ уламжалан, газарай нуралга нилээн үзэгдэнэ, поли, таряалан шииг нойтоор дуталдана. Тиихэдэнь Ю. Кравцовто, колхоз, совхозуудые гэмтэй гэжэ заримыень тараах, газар уһыень хубааха гэжэ уряалнат. Танһаа байха, СССР-эй арадай депутат, ВАСХНИЛ-ай академик Вл. Тихонов 9 миллион таряашад гүрэниие хооллуулжа шадаха байгаа, теэд колхоз, совхозуудай ударидагшанар тушаалаа алдахаяа айгаад, колхоз, совхозуудаа байлгахые оролдоно гэжэ гэнэнэ. Тиигэжэ гэмнэхынгээ орондо табяад онуудта город шадарай ажахынуудта адуу мал үсхэбэрилхэе болиһоноо буруушаажа, һөөргэнь бии болгохо гү, али жараад онуудта саадуудые үгы болгоһоноо һэргээе, тэдэндэ алба налог хүнгэлэе гээ һаань, арад зон дэмжэжэ, зүбшөөжэ болохо байгаа. Академик Тихонов мүн лэ игэжэ тэмдэглэнэ: колхоз, совхозуудай ажалшад нэгэ түхэригэй эдеэ хоол бэлдэхэдээ, 5 түхэриг 29 мүнгэ гаргашалжа, гүрэнэй тэдхэмжэдэ байна гэнэ. Теэд мүноөшье хүдөөгэймнай зон үдэр, һүнигүй урданайнгаа янзаар ажаллажа, нооһо, мяха, арһа шүрбэһэ гүрэндөө үгэжэ байна бшуу. Харин хүдөөгэйхидэй ажал хүнгэдхэхэ элдэб оньһон арга, техникэ хэжэ үгэхэ, газар уһаяа зүбөөр эдлэхэ, мал адууһанай үүлтэр һайжаруулха талаар эрдэмтэдэй шэнэ арга хүргэ заажа үгөө һаань, һайн һэн. Имэ асуудал шиидхэел гэжэ уряалаа һаань, аргагүй дэмжэмээр бэлэй. Кравцовууд мэтэ 10—20 мянган хүдэлмэришэдые захиржа байһан алба хаагшадые хүдөөгэй ажалшад, таряашад хооллуулна ха юм. Юрэл гэмнэхын орондо хартаабха, овощ, фрукт хадагалха байра барилгада туһалаад, «Эдеэ хоолой программа — бүгэдэ арадай хэрэг» гэһэн уряа бэелүүлэлсээ һаань, ургаса гутаан гэмтээнгүй хадагалхын тула тодорхой хэмжээнүүдые заажа үгөө һаань, хүн зон һайниие хүргэхэ бэлэй. Тиихын орондо ганса түмэр харгын ажал һаатуулһанайнгаа түлөө гүрэн түрынгөө мүнгэ хэдэн мянгаар яла болгон түлэжэ байна ха.

Мүнөө байһан колхоз, совхозуудай ажалшад 60—70 жэлэй урда тээхи таряашад, малшадтай жэшээтэй бэшэ, урда сагта үзэгдөөгүй ондоо шэнэ гуримтай болоо.

Дэлгүүртэ ороходоо энээниие тон һайнаар хараадаа абаха, бодолгүй алхамуудые һэргылхэ шухала. Хүдөөдэ хэды туршалганүүд, нэрэ һэлгэлгэнүүд болооб даа. АЗО гээд байһанаа МТС-ые һэргээхэ гээд, бүхы хэсэеэ тиишэнь хаяа. Удаань хоер ээзэн газарые эдлэхэ еһогүй гээд МТС болгоод, хүдөө ажахын трест, управлени, ВСХО, ВПО гэхэ мэтэ бүри унжагай олон нэрэ гаршагтай болоо. Теэд эдэ юрын һэлгэлтэнүүдһээ үлүү юу бүтээһэниинь мэдэгдэнэгүй. Бэе бэедээ дамжуулһан захиралта, заабариин һүүлдэнь буруу һүрөө һаань, харюусаха хүн байхагүйнь тула элдэб туһамаршад, орлогшонор, тоологшод бии болгогдоо. Харин ажалай һайнаар бүтэбэлнь, дарганар, ударидагшанар эгээл өхөөр тэмдэглэгдэдэг һэн. Имэ байдалда юрын ажалшан урмаа хухардаг байгаа. Дэлгүүртэ ороходоо, энээниие мартаха хэрэггүй.

Дэлгүүрэй үедэ имэрхүү юумэн олоор тобойжо гараха. Дэлгүүр гээшэмнай ямаршье тогтоолһоо шангаар, онсо өөрынгөө гуримаар хамаг юумыэ шиидхэхэ. Нэн түрүүн дэлгүүрые гуримшуулха гэнэ, энээн тушаа олон һанамжанууд бии.

Шэнэ энэ гуримда ороходоо, мүнгэн гээшые нэн түрүүн өөрынь тогтомол сэнтэй болгохо, харин өөрын сэн олоогүй һаа, дэлгүүр байжа шадахагүй. Мүн лэ хүнэй хэрэглэхэ зүйлэй үгы гү, али үсөөн һаань, ямар дэлгүүр гээшэб. Үнэ сэ[н] нэмэхэ, дээшэлхэ гэжэ сэхэ хэлэгдээ. Тиихэдэнь бага салинтай, олон хүүгэдтэй айл бү[лэ]нүүд, ажаллаха хүсэгүй болоһон инвалидууд, пенсионер[нүүд] гарза гасаланда орохо[...] ядалдаха болоно. Тэдэниие со[...]циальна талаһаань яагаад хам[...]гаалхаб, аршалхаб? Тэрэнэй ха[...]жуугаар хүдэлмэригүй, ажаһуу[...]ха саг үргэлжын газар, һуурин[...]гүй зон яаха гээшэб? Гэхэ мэ[...]тын олон орео асуудалнууд хойно хойноһоо һанаа зобоон[о]. «Буряад үнэн» газетэдэ Г. Ки[...]мэй статья һайшаан уншаа һэм. Олон һонирхолтой тоо, барим[...]танууд үгтэнхэй, мүнгэ багаар абадаг зониие социальна та[...]лаһаа яагаад хамгаалхаб, пред[...]приятинууд энэ талаар юу хэ[...]хэ еһотойб гэжэ һанаһанаа бэ[...]шэнэ.

Элдэб хонжоо наймаашад ямаршье аргаар һаань, баяжахые һэдэгшэд бэеэ ээһэнхэй, бүри эршэтэйгээр бэлэдхэл хэ[...]нэ. Нэгэ зариманиинь хуули[...]таар һуурияа олоно. Эдэнэрэй дуран зоргоороо мүнгэнэй хой[...]ноһоо оролгые һаатуулха х[э]рэгтэй. Ямар эсэргүү тэмс[...]хэгдэхэб, ямар хэмжээ аба[...]тайб—мэдэгдэнэгүй. Гэбэшь[е] эдэнэртэ хэзээшье үргэн хар[...]гы нээгдэхэгүй бээз гээд най[...]дамаар.

Юрэдөөл, наймаанай наймаа хүлтэйшье һаа, наймаашан хоер хүлтэй гэлсэнэбди. Нэгэ хүлөө алдабал, буруутаха.

С. БАХЛАЕВ,
ажалай ветеран, тусхайта пенсионер.

ЭТИГЭЛ НАЙДАЛ ХЭДЫТЭБ?

Дэлгүүрэй экономикын замаар дабшажа ябахадаа, дэлхэйн бүхы хэрэг бүтээхы ажалтанай баримталдаг нэгэ үнэн юумэн тухай һанахаар байна: эгээл найдамтай валюта этигэл найдал мүн болоно. Тэрэнэй байһан сагта ямаршье хэрэг бүтээжэ болохо юм. Манай национальна валютаһаа гадна бизнесменүүдэй нөөсэ арга боломжо гэжэ найдаһан валютын сэнгэй мүн лэ унажа байгаа һаань, яаха болоно гээшэбибди?

Бидэнэртэ бултандамнай нилээн хашартай болоһон «тамхинай хэрэгэй» эсэс энэ асуудал тон хурсаар табижа байна. Ниислэл хотын магазинуудта, алаабхинуудта, ларегуудта үнинэй хүлеэгдэһэн тамхин яһала бии болобошье, тамхи татаха дуракайшуулые одоо нилээн гайхуулба: хоерһоо таба дахин хүрэтэр сэнгынь ургаа ха юм. Сэнгынь коммерческэ гэжэ наймаалагшад һэнгэргүйгөөр ойлгуулна.

«Тамхинай дуталгын» түлэг соогоо байхадань, эндэ, тэндэ гараһан буһалгаануудые ямар бэлээр унтараадаг байгаа гээшэб: забастовко үнгэргэжэ байһан таряашадта, жолоошодто, үйлсэ хааһан юрын зондо машина дүтэлэн ерээд, эдэнэртэ тон хэрэгтэй тамхи нэгэ гарта тэды шэнээниие худалдажа үгөөд, саашаа ябашадаг байгаа хэмнай. Тиихэдэнь Ильф болон Петровой ном соохидол адляар зон гэр гэртээ тарадаг байгаа.

Энэ шахардуу, тэрэл зуура муу хойшолонгуудтай байһан үйлэ хэрэг ямаршье соносхолгүйгөөр сэн дахинаа дээшэнь болгогдолгоор түгэсэбэ. Тиихэдээ ямар ехээр нэмээгдэбэб! Тааралдуулагдадаг дэлгүүртэ орохоео байхада, зоной нервын шангаар татагдаһан утаһан шэнги болоод байхадань, имэ юумэн хэгдэжэ байна.

Хэдэн һара гэдэргээ бусажа, зарим зүйлэй продуктнуудай тэрэ тоодо тамхинай болон пивын үнэн сэн дээшэлүүлхэ, социальна программануудые мүнгөөр хангаха арга боломжо игэжэ олдохо гү гэһэн асуудалаар арсалдаанууд манай ороной парламентда ехэ халуунаар боложо байгаа хамнай гээд һаная. Парламентаринууд һайнаар бодожо үзөөд, имэ аргаар сэн дээшэлүүлжэ болохогүй гэһэн тобшолол гаргаһан байха юм. Энэ һанамжые гансашье зон бэшэ, мүн хүтэлбэрилхы тушаалтадшье дэмжэһэн байна. Дэлгүүртэ орохо талаар правительствын программын авторнуудай нэгэн өөрөө тамхи татадагби, пиводэ дуратайб гэжэ нэгэ корреспондентдэ хөөрэһэн байха юм. Игэжэ манай арадай тус асуудалаар һаналаа нэгэдэлгэ түйлагдаһандал һанагдаа бэлэй.

Мүнөө мэнэ һандаргагдахаар, мүлшэ энэ тааралдал коммерческэ сэнгүүдээр һалгаагдаба. Архиин зүйлнүүдые эдэ сэнгүүдээр худалдалгатай дайралдаабди. Теэд РСФСР-эй Госкомстадай мэдүүлһэнэй еһоор гансал хари оронуудһаа асарагдаһан архиин зүйлнүүдые имэ сэнгүүдээр худалдаха зүбшөөл Россин правительство үгөө ха юм. Манай орон соо тараһан энэ ябадалда дуратай зониие, ажалшадые тонохо гэжэ манайшье орон соо гаргагдаһан архиин зүйлнүүдые өөһэдөө мэдээд коммерческэ сэнгүүдээр худалдана.

Тэрэл зуура «һүүдэрэй экономикын» этэгээдүүд гү, али муу муухай ябадалтай рэкетирнүүд имэ ябадал гаргана бэшэ, харин манай һунгаһан түрэл Соведүүднай имэ ябадал гаргажа байна бшуу. Бидэнэр эдэ Соведүүдэй түлөөлэгшэдтэ этигэхэ еһотойбди. Үгы һаа, дэлгүүрэй экономико тээшэ алхам бүхэнөө гэдэргээ эрьелдэн, болгоомжотойгоор, айжа хэдэг байхабди.

Зүб даа, энэ этигэл ерээдүйдэ айхабтар хэрэгтэй болохо. Нилээн хүшэр байдалда oроһон финанснуудаа эмшэлхэ талаар программа зохеоходоо, правительство энэ этигэлдэл найдаха ха юм. Энээнгүйгөөр ямаршье тааралдалгүй болоһон оронойнгоо экономикые хүл дээрэнь табижа яашье шадахагүйбди.

(ТАСС).

ҺУРАЛСАЛАА АЖАЛТАЙНЯГТААР ХОЛБОН...
ТАСС-ай фотохроника.

Угай бэшэгэй мүрөөр

БАРГА БУРЯАДУУД ТУХАЙ

Үбэр-Монголдо ажаһуудаг барга буряадууд анхандаа Байгал далайн эрьеэр һууришажа байһан юм. Барга буряад болбол эртэ урдын баян түүхэтэй, нүүдэлшэ эргэд (зон) гээшэ. Тэдэнэй аха заха үбгэд хадаа хитад судар ном соо тэмдэглэгдэжэ, анхарал татуулһан байна. Барга буряадууд урданай нүүдэлшэ зон байгаад, Хинган уулын, Үдэ голой хүбөө эрьеэр нютаглажа, нүүжэ ябаһан юм.

Мүнөө үедэ барга буряад Хүлэн-Бүйр аймагта һууханаа гадна Шэлин гол, Хара-Мүрэнэй, Шэжэээн зэргын газар нютагуудаар һуудаг юм.

Барга буряад зон эртэ урда сагһаа бүрилдэһэн нэгэ яһатан гээшэ. Үгэ хэлэнэйнгээ талаар буряад хэлэндэ дүтэ юм. Анханай барга буряад зон 621 ондо Сүй улас түрын бэшэгтэ дурдагдаһан байна. 732 ондо барку (барга) зон түүрэг уластай Туула мүрэнэй эхиндэ дайлалдаһан гэнэ.

Эртэ урда барга угсаатан түүрэг хан уласта харьяатай байһан байгаад, 7-дугаар зуун жэлэй үеэр Тан уласта орожо, түүрэг хан уластай хэдэн жэлдэ дай хэһэн байгаа.

6—8-дугаар зуунай үедэ бай-агу (баргу) гэдэг угсаатан болбол Монийн арадахи урданай олон угсаатанай дотор холилдон оршолжо, Туула, Онон голнуудай хажуу газар, Хүлэн, Бүйр гэжэ хоер нуурай баруун хүбөөдэ нютаглажа, табин мянган урхэтэ болоһон байгаа. 647 он багта барга буряад зургаан түмэн—60.000 мянган урхэтэ зонтой гэхэ гү, али нэгэ түмэн сэрэгэй, ехэ угсаатан байһан гэнэ. 723 ондо Орхон голой Цайдамда бодхооһон түүрэг Кюле-Тэгин шулуун хүшөөгэй бэшэг дээрэ ба-йа-ку (баргу) угсаатанай тэдээнтэй дайлалдажа байһаниинь тэмдэглэгдэнхэй.

Хүлэн, Бүйр гэжэ хоер нуурай хүбөөдэ һууһан барга гэдэг угсаатан гээшэ тэндэ боложо байһан элдэб шалтагаанһаа хүлгэжэ, баруун-хойшоо нүүгээд, Байгалай оршон газарай Хорихон аймагтай ниилээд, хожом барга яһатан боложо бүрилдэһэн гэхэ.

Мүнөөнэй барга буряад болбол ниилэхэһээ хойшо хэдэн үе болоно. Алиниинь хорихон, алиниинь баргаб гэжэ мүнөө үедэ илгахын аргагүй. Эртэ урдын хойто зүгэй Байгалай эрьедэ ондо ондоо угсаатанууд зонхилдог, олониинь баран нүүдэлшэ байһан тула нэгэ орон нютагта байһан дээрэһээнь үг узуурыень бэдэржэ олохын аргагүй.

Зургаадугаар зуунһаа хойшо хэдэн зуун үе соо Сүй, Тан уласууд, Хойто талаар нютаглажа һууһан угсаатаниие нэгэдхэн абажа байһан үе болоно. Тиигээд Хойто зүгэй олон угсаатанай доторһоо түүрэг хан улас мандажа байгаа. 552 ондо тэрэ мүхэдхэн хосоржо, 745 онһоо хойшо уйгуур хаанта улас мандаад, 840 ондо мүхэн унажа, хожом хиргиз хан мандаад, удангүй али олон хаантан дарагдажа, хосоржо байһан сагта барга буряад яажа амидаржа, зон боложо таһарһан байнаб?

Эртэнэй барга буряад хорихон угсаатаниие досоогоо багтаагаад, хойто зүгэй олон угсаатан болбол Монголой үндэр хадаар, Байгалай зүүн талын Сибирь, Монголой үргэн уудам тала нютагта амидаржа, нүүдэлдэ шэлжэжэ, харилсан ниилэжэ, ядаржа, олон удаан жэлнүүдые үнгэргэжэ байһан арад зон гээшэ.

Барга угсаатан болбол Байгалай оршондо наймадугаар зунай һүүлэй үедэ, юһэдүгээр зуунай эхинэй үеэр ерэһэн байха. Арбан нэгэдүгээр зуунай үе болоходо, барга, хори-түмэд зэргын жэжэ угсаатан нэгэдэжэ, улам улам ниилэжэ байһан болоно.

Тэрэ үедэ Нашан-Баатар гэжэ хүн Байгалай оршондо баргануудта ерэжэ һууһан тухай түүхэ бии юм. Тэрэ хадаа алдар суутай Алан-гуагай одхон хүбүүн Бодончор Мунхагай аша хүбүүн байгаа. Нашан-Баатар Баргада ерэжэ, хүрьгэн болобо. Нашан-Баатар Номолон эхэһээ гараһан долоодохи хүбүүн болоно. Номолон эхын нютагтаа байхада, залайрнууд алаад, зургаан хүбүүдыень тэндэ хороожо, нэгэ хүбүүниинь түлеэн доро хоргодожо, амиды гараа. Тэрэнь Хайта гэжэ нэрэтэй. Хайта хожом Баргуджин нютагта ерэжэ, үдэжэ олон болоһон юм. Нашан-Баатар олон аймагуудые дайлажа, хүряажа, аажам амар һууба. Солон, мэргэд, барга нэгэ гарбалтай гэдэг. Солон гээшэнь барга бэшэ. Харин солон гэдэг тэрэ үедэ Баргуджин голой дээдэ урасхалаар нютагжажа байһан урданай аймаг зон мүн. Түүхын хэрэг үйлэнүүд болбол арбан нэгэдүгээр зуунһаа арбан хоердугаар зуунай эхин хүрэтэр болоо.

Энээнһээ үзэбэл, Баргажан хадаа Чингис хаанһаа долоон үе дээшээ болохо Нашан-Баатарһаа абаад, үбгэ эсэгэ болохо Бардам-Баатар хүрэтэр боржигон обогтоной зонтой ураг саданар боложо, тэдэнэр захирагдажа байһан байна.

Энэ үедэ барга, хорихон, тухайлбал, хори-түмэд улам ниилэлсэжэ, хиян (боржигон) яһатаниие багтааһан, ойро оршоной ондоо аймаг угсаатанай хүнүүдые бэелдээ абажа, арбан нэгэдүгээр зуунһаа арбан хоердугаар зуунай үедэ барга яһатан хүсэд бүрилдөө.

Эртэ урдын барга угсаатан Байгалай зүүн хүбөөдэ ерэһэнэй удаа нютаглаһан газар уһаниинь тэдэнэй нэрээр нэршэн, Баргуджин гол, Баргуджин-Түхэм гэжэ алдаршаһан байгаа ха. Тиигээд арбан хоердугаар зуунай үедэ Байгалай зүүн-хойто талаһаа Сэлэнгэ мүрэнэй адаг хүрэтэр үргэн уужам нютагта байһан хори-түмэд, барга буряад зэргын жэжэ аймаг угсаатанууд баран дээрээ барга гэжэ юрынхыдөө нэрэтэй байһан юм. Түмэд болбол барга яһатанай нэгэ һалаа болохо. Түмэд аймаг гээшэ Монголой түүхэдэ хэлэгдэдэг хори-түмэд болоно. Эртэ урда сагта Монголой Губиин, уһанай ойро уулые түшэжэ, ой шугы соогуур амидаржа байһан барга хожом газар бэлшээриин муу болоходо, нүүжэ арилһан гэхэ. «Хори-түмэдтэй, хамтаржа, нэгэдэжэ болоо. Хори үбгэнэй арбан нэгэ хүбүүдэй нэрээр нэрлэгдэһэн обогууд буряад баргын дотор олон обогууд гол боложо оролсоһониинь мүнөө хүрэтэр ябадаг.

6—7-дугаар зуунай үедэ тэмдэглэгдэһэн бай-йа-ку (баргу), хорихон угсаатан сохом хаанаһаа угтай юм бэ? Иимэ асуудал гараха еһотой. Эртэ урдын монголшууд буряад хэлэтэй байһан гэжэ үзэхэ гэдэг зүб байна.

Чингис хаан 1207 ондо Жучи гэжэ хүбүүгээ ойн эргэдые эзэлхэ гэжэ сэрэгтэйгээр мордуулһан байна. Жучи Ангарай эрьеэр Енисей мүрэн хүрэтэр ябажа, буряад, барга, хамниган зэргын яһатаниие мэдэлдээ оруулжа тэхэрээ. Тиихэдэ Чингис хаан хүбүүгээ соерхон шагнажа, тэдэ ойн арад зониие захиржа бай гэжэ тогтоол гаргаһан гэхэ. Баргадууд Чингис хаанай үедэ ехэ үйлэ зүдхэлдэ үнэн хүсөө үгэжэ, монгол үндэһэтэнэй мандал, хүгжэл, бүхэ дундын үндэһэтэнэй ехэ нэгэдэлые бэелүүлхэдэ, өөрын хуби нэмэри үзүүлдэг байһан.

Монголой улас түрэ, түүнэй залгамжа болохо ехэ Юуван уласай үедэ барга яһатанай зон хойто, урдын орондо таран бутаржа ябаһан байна. Тэрэ сагай Үбэр-Монгол нютагта ошоод байбашье, олон зониинь баһал Байгал далайн оршондохи нютагтаа үлөө.

1368 ондо Тогоон-Түмэр хаан Бээжэнһээ ухарин гаража, ехэ Юуван уласые мүхэдхүүлжэ, үгы болгохо хүсэлөө бэелүүлхэ гээ. Тогоон-Түмэр хаанай хүбүүн Аюушарадар хадаа баруун-хойшоо гаража, Хэрлэнэй уужам газараар ябажа, 1371 ондо Хара-Хэрэм хотодо хүрэбэ. Тэндэ Бэлигтэ хаан Юуван уласые дамжуулан һуужа байгаа.

Тэрэ сагта барга буряадууд Юуван уласай мэдэлдэ орожо байһан байна. 14-дугаар зуун жэлһээ хойшо 15-дугаар зуунай һүүл хүрэтэрхи үеын баргу буряад тухай материал хомор юм. Хожомой түүхын материалһаа үзэбэл, барга буряад тэрэ үедэ Чингисэй эзэд хаадта захирагдажа байһан байна. 1464 ондо Мандухай сэсэн хатан наһа бараа. Эрынь аша хүбүүн Батамүнхын долоон наһатайдань ураг холбожо, хаанай һуури залгуулаа гэжэ мэдээжэ. Тиигээд Даян хаан бутарһан монгол үндэһэтэниие нэгэдхэхэ талаар ехэ хүдэлмэри ябуулаа. Бүгэдэ Монголые дахин мандуулаа. 15—16-дугаар зуунай үедэ барга буряад Даян хаанай Батамүнхын ашада захирагдажа байгаа. 14-дүгаар зуунһаа хойшо барга гэжэ нэрэ буряадтай хамта ябадаг болобо.

13-дугаар зуунай үеһөө эхилээд, хамагай ойро үе хүрэтэр барга гэдэг нэрые зарим үедэ дэлгэрэнгы удхатайгаар хэлэдэг, хэрэглэдэг байгаа. Байгал нуурһаа зүүлжээ нэмжыһэн үргэн уудам газарые баргашуулай нютаг гэжэ заадаг. Үнэндөө тэрэ үеын хирээр барга буряад ойро зүүра илгаатай байһаншье, байгаад, Байгалые тойрон нютаглажа байһан буряад гэдэг нэлэнхы нэрээр түүхын хуудаһанда ороһон байна. Барга буряадые буряадһаа һалгаан хэлэжэ болохогүй.

Баргашуул урда Хинган дабаанай үбэрөөр нютаглажа байһан XX зуун жэлэй эхинэй зарим материалнууд соо бэшэгдэнхэй. «Хүлэн-Бүйрэй тобшо тэмдэглэлдэ» иигэжэ бэшээтэй: «Хуушан барга Гадаада Монгол-Халхын харьяата юм. Хилэ хизаарта һуудаг... Орос хизаарта орожо, Шэн уласай Энхэ Амгалан хаанай үедэ —Оросые дайлаһан үедэ Оросой хизаарһаа ерэжэ, найман хошуунда орожо, Хара-Мүрэнэй Цицикарай хажууда һуужа, һүүлэй сагта Хинган дабаанай ерын зүүгээршэг газар һуури эзэлжэ ажаһуудаг болоо».

Барга буряадуудай нэгэ бүлэг зон 16-дугаар зуунай һүүл багта Бүүбэй-Бэйлэ хаанай мэдэлдэ байхадаа, Хинган дабаанда хүрэжэ, Носа уула, Үдэ голдо хүрэһэн байна. 17-дугаар зуун жэлэй гарахада, урда зүгэй монгол аймагууд удаа дараа Манжада эзэлэгдээ. Тэрэ үедэ Монголой Лигдэн хутагта хаан Манжые эсэргүүсэһэн байна. Энэ үедэ монгол үндэһэтэн хойто захаар нютаглажа байһан барга-буряад Оросой сагаан хаанта уласай захиргаантай ушаржа байба. Сагаан хаанта Оросой зон барга буряадай нютагта түрин орожо ерэһэн түүхэтэй. Тиихэдэнь барга-буряадай талаһаа эсэргүүсэлгэтэй ушарһан байба. Тэрэ сагта барга-буряад Монголой Түшээтэ хаанай мэдэлдэ байһан байгаа. 1675 ондо Түшээтэ хаан гурбадахи түлөөлэгшэдэй бүлэгые томилон, Москва оруулжа эхилээ:

— Орос сэрэг ерээд, манай зониие, мал һүрэгые барижа абаашаһан юм. Манай алба татабариин эргэд зон болохо буряадуудай һуудаг газарые орос сэрэг сүйдхэбэ. Буряад зон ажал амидаралаа алдажа, дүрбэн зүгтэ арилба...

Барга буряадай зарим хэсэгэйхид эхэ нютаг дээрээ байһаар байжа, сагаан хаанай хуули засагта ороо юм. Зариманиинь сагаан хаанта засагһаа зайлажа, Байгалай баруунһаа зүүн тээшээ, Байгалай зүүн-хойноһоо урагшаа нүүһээр, Ниршүүһээ зүүлжээ гаража ябалай. Ондоогоор хэлэбэл, барга буряадай нэгэ хэсэгэйхид ууган газар дээрээ Оросой харьяатан боложо, нүгөөдүүлынь тэрьелэн зайлажа, таража, бутаржа, Байгалай баруун талаһаа Хара-Мүрэнэй эрье хүрэтэр, үргэн уудам нютагта һууришаһан байна. Иигэжэ нүүжэ, шэлжэжэ байгаад, ородуудта эсэргүүсэжэ, угсаатан хэлбэри маягтай болоо.

Оросой хасагууд 17-дугаар зуун жэлэй табяад оной эхинэй үедэ Загса гэжэ нэрэтэй дагуурай һууриниие дайлан эзэлээд, 1657—1658 онуудта Загса Нэрүүбшэдэ цайжа (хэрэм) байгуулһан түүхэтэй. Тэрэ үедэ ородуудай эзэлһэн газарта барга буряадууд Халха-Монголой харьяатан болоод байгаа. Энээнэй урда Байгалай эрьеһээ Ороһоо тэрьелэн нүүжэ, Ниршүүгэй тала газар ерэжэ, адуу малаа үсхэжэ байгаад, баһал ородуудай мэдэлдэ ороһон байна. Энэ болбол барга буряад болоно.

Цайжые үгы болгохо гэжэ барга буряадууд, дагуурнууд, һангинууд зэргын арад зон эрид шанга эсэргүүсэжэ байгаа. Монголой хаанта ноод монгол нютагта баһа хэрэм тогтоохогүй гэжэ эсэргүүсэн сохилдоһон түүхэтэй.

1664 ондо Түшээтэ хаан, Сэтэн хаан мэтэнэр ородуудай урдаһаа Ниршүү руу сэрэг ябуулба. 1688 ондо түмэн шахуу монгол сэрэг Сэлэнгые, цайжые бүһэлэн орожо ерээ. Энээн дээрэһээ 1688 ондо нэгэ бүлэг барга-буряад Халха нютагтай залгалдаха гэжэ Үбэр-Монголой нютагта ородуудһаа тэрьелэн зайлажа ошоо бэлэй. Шэн уласай сэрэгүүд ород сэрэгтэй олон удаа дайлалдаһан байна. Ниршүүгэй цайжые бодхоохо гэжэ хэлсээнэй боложо байхада, Нерчинскын оршондо нютаглажа байһан буряад, онгууд зэргын аймагуудай арад түмэн гэнтэ бүһэлгаа гаргажа, бусалганай 20 гаран орос сэрэгшэдые алажа, бэеэрээ зуу гаран хүн алуулба. Энээнһээ гадна хожом ород сэрэгүүд олон буряадые, монголнуудые алаһан байгаа. Тиихэдэ хэдэ хэдэн барга-буряадууд, баһа Орос гүрэнэй харьятан болоһон юм.

Түүхын һэмаргаан доро долгилһон он жэлнүүдтэ барга буряадууд нютаг уһанһаа һалажа, ураг түрэлһөө хахасажа, бутаржа, гол түлэб гурбан бүлэг боложо нютагжаһан байна. Нэгэ бүлэгынь тэрэ үедэ Оросой сагаан хаанай мэдэлдэ ороод, буряад уластай хамтарһан юм. Нэгэ бүлэгынь Шэн уласта орожо, Цицикар, Мукдэн, Жаргаланта гэжэ газарнуудаар нютаглаа, зариманиинь тэндэһээ нүүжэ, Чахар можодо ороһон юм. Мүнөө сагай хуушан барга гэдэгүүд Байгал шадархи нютагһаа ерэжэ, Халхын Сэсэн хаанай аймагаар дамжажа, хожом Шэн уласай мэдэлдэ орожо һууришаһан байна. Хуушан баргашуул ойрын жэл хүрэтэр бөө мүргэлтэй байһан юм. Хуушан барга, шэнэ барга гэдэгүүдэй хэлэн хадаа буряад хэлэн боложо, бэе бэедээ адли, анханай нэгэ яһатан гээшэ.

18-дугаар зуунай гушаад онуудта Хүлэн-Бүйрэй нютагта ерэһээр, зуу гаран жэл болоод байна. Манжа дагуурай нүлөөндэ ороһон гэжэ хэлсэдэг.

Чахарта һуудаг баргашуулһаа ходо олон сэрэг татажа, дайн байлдаанда оролсожо, хоерой хоорондо, монгол, ойрадай дунда ябалсаһан байха.

Энэ үеын барга буряад яһатанай арад түмэн хэсэг, хэсэг болон хубаагдажа, нэгэ шуһатан аха дүү һалажа ядан, хахасаһан байдал тухайдань домог энэ арад түмэнэй доторһоо уламжалан ерэһэн байна. Чахарай баргашуул чахер найман хошуунда тарашаһан байба. Мүнөө Чахарта байһан баргашуул булта гурбан зуу оршон жэлэй урда Солон-Баргаһаа ерэһэн гэжэ домог бии. Хуушан барга 1732 ондо Будагай газарһаа ерээ. Тэдэнэй түрүүн ерэһэн тула хуушан барга гэжэ нэрлэдэг. 1734 ондо Халхын Сэсэн хаанай аймагһаа ерэһэн баргые һүүлдэ ерэһэн туланъ шэнэ барга гэдэг. Шэнэ барга Хүлэн-Бүйрэй газарта нүүжэ ерэһэн найман хошуунда зохижо байнхай. Баргашуулые гадаадаһаа ерэһэн гэжэ анхандаа газаашалдаг байгаа: алба татабари ехээр тулгаа. Хүлэн-Бүйрэй газарта хилэ дахин хамгаалха сэрэг болгогдон, баргашуул байлгагдажа, олон харуул дээрэ бүлеэрээ һуужа байгаа. Хүлэн-Бүйр болбол үлзы нютаг юм. Энэ хадаа Чингис хаанай дүү Хасар гэгшын хубита газар мүн. Хабата Хасар Сибириин зарим нютагые захиржа байгаа бэлэй. Газар дайдаяа худалдажа, Ли Хонг хан 1896 оной табадахи һарада Оросой сагаан хаан II Николайда ошоод, нюуса хэлсээ баталжа, зүүн-хойто нютагуудай хубиие хэдэн мянган түхэригеэр худалдажа ерэһэн байна.

Тиигээд сагаан хаантан үргэн тала Манжуур газарта түмэр зам барижа, саашаа дамжан, уласай зүүн-хойто нютагые эзэлээд, нүүрһэнэй, алтанай уурхай малтажа, ой шугы һалгаажа, модо унагаажа, абаашажа, гэр барилга барижа, мал хүрэнгэ буляан абажа, дээрмэдэһэн юм. Барга буряадууд түмэр замда хүдэлжэ, нүүрһэ малтажа байһан арад болоно. Орос хаанта гүрэн түмэр замаа хамгаалха гэжэ Манжуурта ехэ олон сэрэгүүдые оруулжа, ехэ дайн байлдаан боложо эхилээ бэлэй. Зарим баргашуул Монголдо нүүжэ ороһон байна. Оросуудай-ерээдүйдэ баргашуулай Хүлэн-Бүйрэй газарта нүүжэ ерэһэнһээ хойшо энэ үргэн уудам, бэлшээрээр баян нютагта нютаглажа байгаа. Зүян гөөр 17-дохи зуун жэлэй хореод онһоо эхилжэ, нишэ тиишээ тэрьелэн нүүжэ, нютаглан, мал үсхэжэ шадахаяа болиһон тула баргашуулай ажал үйлэдбэри хүгжэн бадархаяа, улам баян болохоео болиһон байна. Иимэ домог түүхэ барга буряадта бии юм.

М. ХОМОНОВ,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат.

Үндэһэн хэлэн болон инаг дуран

(4 үзэгдэлтэй пьесэ)

ХАБААДАХА НЮУРНУУД:

(4 үзэгдэлтэй пьесэ)

СОДНОМ БАЛДАНОВИЧ—27—28 НАҺАТАЙ БАГША, ТОМООТОЙ.

САРАН ГОМБОЕВНА—23—24 НАҺАНАЙ БАГША БАСАГАН, СОДНОМТОЙ НҮХЭРЛЭНЭ, ДАРУУ НОМГОН ЗАНТАЙ.

МОНХО ДОРЖИЕВИЧ—25—26 НАҺАНАЙ БАГША, ТҮРГЭШЭ.

СЭРҮҮНЭЙ—23—26 НАҺАНАЙ ЭМШЭН БАСАГАН, МОНХОТОЙ НҮХЭРЛЭНЭ.

ТАРБАЕВ БАДМА ТАРБАЕВИЧ—40 ГАРАҺАН НАҺАНАЙ БАГША, ТҮБШЭН ДАРУУ, ЭРИД ШИИДЭНГИ.

СЭЛХЭЙ СЭЛХЭЕВИЧ ДОНГИДОН—50 ГАРАҺАН НАҺАНАЙ, ҺУРГУУЛИИН БУФЕДТЭ ХҮДЭЛДЭГ, ДАЖАГАНУУР, ХУДХААША.

НЭГЭДЭХИ ҮЗЭГДЭЛ

Сэсэрлиг соо ябаһан Содном «хүх-хы, хүх-хы!» гэнэ. Саран мойһоной саанаһаа гарана.

Саран: Яагаа удаан болооб-ши?

Содном: Һурагшадайнгаа найруулгануудые шалгажа һууһанаа гарабаб. Яагаа һайханаар нарамнай жаргажа байнаб!

Саран. Алтан намар... Хэнэйшье дура татадаг лэ.

Содном: Инагни мэдэнэ гүш? Сэхыень хэлэхэдэ минии сэдьхэлдэ гансал наран мандана.

Саран: (Содномые һугадана). Шамтайгаа ябахадаа, бишье нарандал баяртай ябадаг гээшэлби.

Содном: (Басаганай һаншаг руу һанжаһан үһые заһана). Инагни, хэзээ түрэеэ найрлахамнайб?

Саран: (Содномдо нэнгэнэ). Түрэеэ?!. Тэрээншьегүйгөөр хүнүүд бэе бэеэ ололсоод лэ, гал гуламтаа тахяад лэ, бүхы наһан соогоо жаргажа һуудаг лэ.

Содном: Сэхыень хэлэхэдэ гэр бүлэ болоходоо, хурим түрэ хэхэ ёһо заншал бии ааб даа. Хүгшэднай муулаха.

Саран бодолгото болон дуугай зогсожо, холые шэртэнэ.

Содном: Хэзээ гэлсэхэмнайб? Октябриин һүүлшын субботодо ямар бэ?

Саран: Нэгэдэхи четвертиингээ дүнгүүдые гаргахабди. Тиимэһээ шалгалтын хүдэлмэринүүдые олоор хэжэ, һурагшадайнгаа четверть соо хэр мэдэсэтэй боложо гараһые шалгаха болонобди.

Содном: Сэхыень хэлэхэдэ, инагни, түрэ хурим хэхэ дурагүй гүбши даа.

Саран: (Содномдоо эрхэлнэ) Үдэр һүниие илгадгүй шамтайгаа зэргэлээд ябаха дурамни хэды хүрэдэг бэ!

Содном: Хэн хориноб! Мэнэ гэһээр манайда ябаял. Манайда хододоо байха болыш.

Саран: Түрэлхидһөөш залхуурнаб. Инагни, һургуули руугаа оро. Һурагшадайнгаа найруулгануудые шалга. Сэрүүнэй сэсэрлиг руу оробо.

Содном: Баяртай, инагни! (Басагые тэбэрин таалаад, мододой саагуур ороно).

Сараншье мойһодой саагуур ороно. Содном Саран хоерой түгаарай байһан газарта Монхо бии болоно. Сэрүүнэй тэрээндэ дүтэлжэ ерэнэ.

Сэрүүнэй: Монхо, ши ерэһээр удаанай алтайш?

Монхо: Интернадайнгаа үхибүүдэй үдэшын хоол эдихэ һүүлээрнь наашаа гарааб. Сэлхэй Сэлхэевич дуудаад орожо гарааб. Нюуршни нэгэл ондоо. Хайшан гээбши!

Сэрүүнэй: Мүнөөдэр хоер операци хэжэ эсээб: нэгэ үбгэнэй апендицидынь отолооб, үшөө нэгэ басаганай хүүхэн хэлэнэй хажуудахи булшархай абажа хаяаб.

Монхо. Инагни, манайда ошое.

Сэрүүнэй: Айдаһам хүрэнэ.

Монхо: Аба эжы хоерни фермэ ошонхой. Айһанай үлүү.

Сэрүүнэй: Шинии нюуршни барагар... Юун болошооб?

Монхо: Сэлхэй Сэлхэевичын кабинедһээ гарааб... Класс соом дүрбэн хүбүүд, басагад «хоер» гэһэн сэгнэлтэтэй. Нэгэдэхи четвертиин дүнгөөр «хоертой» нэгэшье һурагша байха ёһогүй гэжэ шангараа.

Сэрүүнэй: Директортнай шангалха ёһотойл даа. Һургуулидатнай үндэһэн буряад хэлэеэ заахаяа болихонь гэлсэнэ. Зүб гү?

Монхо: Содном Балдановичын заадаг классуудта һурагшад үндэһэн хэлэеэ шүдалжа үргэлжэлһөөр. Содном буряад изагууртанаа өөрын үндэһэн хэлэгүй болгохотнай гэжэ даргатай шангаханаар абалсаа. Бэшэ классуудта үндэһэн буряад хэлэнэйнгээ заагдахаа болеошье һаань, өөрынгөө арад зоной хэлые һурагшадта заажа үргэлжэлүүлһэнэйнгээ түлөө директорэй захиралтаар донгодолгодо хүртөөшье һаа, Содном Балданович түрэлхи хэлэндээ үхибүүдые һургаһан зандаа.

Саран бии болоно.

Монхо: Саран Гомбоевна, Танай предмедээр классаймни хэдэн һурагшад «хоер» гэһэн сэгнэлтэтэй...

Саран. Сэлхэй Сэлхэевич нэгэш һурагшада муу сэгнэлтэ четвертиин дүнгөөр ямаршье предмедээр табигдаха ёһогүй гэжэ багшанарта шангардаг лэ. Монхо Доржиевич, Танай тиигэжэ шангарха дутабалтай?!

Монхо: Нэгэшье һурагша четвертиин дүнгөөр муу сэгнэлтэтэй байха ёһогүй гэжэ дарга намда номнол мүнөө һая уншахаараа болоо.

Саран: Тэдэ шабинартай тусхай даабари үгөөд хүдэлжэ байнаб. Магад, темэнүүдээ һайнаар мэдэжэ болохо. Сэрүүнэй, Танда хэрэгтэйб: манайда ошое.

Сэрүүнэй: Болоно. Болоно. (Саран Сэрүүнэй хоер мододой саагуур орожо, харагдаха болино. (Монхо нүгөө тээшээ ошоно).

ХОЕРДОХИ ҮЗЭГДЭЛ

Һургуулиин газаахи мүнөөхи сэсэрлиг. Хандама Убашеевна тэндэ харагдана.

Хандама: Содном Саран хоерой хоорондо, Монхо Сэрүүнэй хоерой хоорондо яһа хаяа һаамни, шууяан болоно бэддоо.

Монхо номуудые һугабшалаһанхай бии болоно.

Хандама: Монхо Доржиевич, наашаагыт!

Монхо: (Хажуудань ерээд), Мэндэ сайн, Хандама Убашеевна.

Хандама: Тамнай Сэрүүнэй эндэ ябана гэжэ һанаад, икшэ ерээ гүбтөө.

Монхо: Сэбэр агаарта ябахаа һанаа хүм.

Хандама: Монхо Доржиевич, Тамнай эгээл саг соогоо икшэ ерээлтэ.

Монхо: (нюдэдөө ёлзуулан) Юун болошооб, Хандама Убашеевна? Түймэр носошоо алтай?

Хандама: Түймэрһөөшье доро!

Монхо: Түймэрһөө доро юун байдаг бэлэй?!

Хандама: Эгээл Танда хамаатай юумэн бэддоо!

Монхо: Түргэлыт! Хэлыт!

Хандама: (Гараараа амаа таглаад, шэбэнэн һагад (Намһаа дуулааб гэжэ шэхэтэй аматай амитанда шиидшье гэхэгүй бэзэт?

Монхо: Орой абяа гарахагүйб.

Хандама: (Хэн нэгэн ойро тойрон үгы гү гэһэндэл тойруулан хараашалаад) Сэрүүнэй ондоо хүнтэй һэшхэлтэй болошоо.

Монхо: (Сухалтайгаар) Юун?.. Хандама Убашеевна, ухаагаа теерез хаяат?

Хандама: Содном Сэрүүнэй хоерой сүлөөдэ уулзаха тухайгаа хөөрэлдэхыень хоер шэхээрээ дуулааб.

Монхо: Хандама Убашеевна, Та наһатай хүн байнат. Иигэжэ ябахаа болигты.

Хандама: Сэрүүнэйдэ дан этигэнгит.

Монхо: Инаг басагандаа этигэл ядаха гэжэ ямар байдаг юм бэ?!

Хандама: Эх, Монхо Доржиевич, Тамнай гэнэн хонгор хүн байнат.

Монхо: Хандама Убашеевна, хүрөө.

Хандама: Монхо Доржиевич, минии хэлээшые мэдэд гээрэйт. (Мододой саагуур орожо, харагдахаа болино).

Содном дуунай аялга эшхэрһээр сэсэрлиг соо бии болоно.

Монхо: Содном Балданович, эгээл саг соогоо сэсэрлиг руу орожо ерэбэт...

Содном: Монхо Доржиевич, нэн түрүүн мэндэ!

Монхо: Тамнай Сэрүүнэйгээр һонирходог болоод байна хаяат!

Содном: Сэхэ уруунь хэлэхэ болоо һаа, үбшэлөө хадаа эмшэндэ хандаха ушартай болодог гүбди.

Донгидон сэсэрлиг соо бии болоод, тэдээндэ дүтэлнэ.

Монхо: Удааржа байнаб (саашаа ябаадхина)

Содном: Үнэндөө Монхо Доржиевич яагаа таамагаар Сэрүүнэй тухай дурдабаб.

Донгидон: Содном Балданович, эмшэн Сэрүүнэйе юундэ дурдабат?

Содном: Сэлхэй Сэлхэевич, Танай географиин хэшээлнүүдтэ орохыем зүбшөөгыт.

Донгидон: Минии һурагшаһэн тулада ямараар хэшээл үнгэргэдэгыем һайн мэдэдэгта. Тиимэһээ намда ороһоной үлүү юм бэзэ.

Содном: Сэлхэй Сэлхэевич, сэхыень хэлэхэдэ, Тамнай хэнһээ зүбшөөлтэй үндэһэн буряад хэлэеэ һурагшадта заахыемнай болюулха гэжэ ехэ оролдолго гаргажа байна гээшэбта?

Донгидон: Хэндээ хэрэгтэй буряад хэлэн гээшэб даа. Хэрэгэй саарһадые бараниень ород хэлэн дээрэ хэнэбди. Суглаа хуралшье үндэһэн хэлэн дээрээ үнгэргэнэгүйбди, тиимэһээ хэндээ хэрэгтэй буряад хэлэн гээшэб! Содном Балданович, минии захиралтые дүүргэлтэ болгонгүй, үндэһэн хэлэеэ заажа үргэлжэлүүлхэ болоо юм һаа манай һургуулиие орхихо баатай болохот.

Содном: Минии талаһаа тиимэ алхаса хэзээш хэгдэхэгүй. Үндэһэн хэлэмнай манай буряад арадай эгээ ехэ баялиг гээшэ.

Донгидон: Энээн тухай намда хэлэһэнэй үлүү. Дээгүүр тушаалтанда хэлээрэй. (Сэлхэй Сэлхэевич сэсэрлигһээ гарана).

ГУРБАДАХИ ҮЗЭГДЭЛ

Багшанарай хүдэлдэг таһалга. Столнууд. Стулнууд.

Хандама (урдаа фартугтай): Сэлхэй, ши яагаа удаан һуужа байгаа хүмши?

Донгидон: Саарһадые хаража байнаб. Ши гэртээ ошожо, хоол бэлдэнгүй, эндэ юугээ хэжэ байгаа хүн бэлэйш?

Хандама: Һургуулиин столово соо хэхэ ажал дүүрэн. Үглөөдэр һурагшадай эдихэ буузын маха бэлдэнэб.

БАДМА ШОЙДОКОВ

(Тарбаевай орохолоор, Хандама гарана).

Донгидон: Бадма Тарбаевич, яагаа удаан кабинет соогоо хүдэлбэт?

Тарбаев: Үглөөдэрэй хэшээлдэ һурагшадай хэхэ туршалгада бэлдэнэб.

Донгидон: Бадма Тарбаевич, Танай заадаг предмедээр нэгэш һурагша муу сэгнэлтэтэй гараха ёһогүй. Ойлгобо гүт?

Тарбаев: Классуудта минии предмедээр юушье ойлгохо шадалгүй хэдэн һурагшад бии. Сэлхэй Сэлхэевич, Ташье тэдэниие мэдэнэт. Тэдээндэ һанаанһаа абаад, «гурбые» табиха болоно гээшэлтэйб?!

Донгидон: Тэдэ юуш хадуун абаха шадалгүйшүүлдэ «хоерые» табихадаш юун үрэ гарахаб... Һургуулиингаа нэрэ хүндые, Бадма, бү мартыш даа.

Тарбаев: Толгой соогоо хооһон юушгүй һурагшада «гурбые» табижа шадахагүй хаб даа.

Орожо ерээд, хөөрэлдөө шагнаһан Хандама Тарбаевта дүтэлнэ.

Хандама: Бадма Тарбаевич, алта мүнгэ хармаанһаан гаргахаа байгаа бэшэт... «Гурбые» табиит. Танда муу юуншье болохогүйл.

Донгидон: Бадма Тарбаевич, үнэн дээрээ тэдэ һурагшадай муугаар һураһанда Та өөрөө зэмэтэйт. Содном Балдановичтай адли болоод байнат. Дээрэһээ үгтэһэн заабариин ёһоор манай һургуулида түрэлхи хэлэ заахаа болихо гэһэн захиралта Содном дүүргэнгүй, намтай үсэрхэхээрээ боложо байна.

Тарбаев: Тиихэлээрээ бидэ өөһэд хоорондоо үндэһэн хэлэн дээрээ хөөрэлдэхөө болихомнай гээшэ гү?

Хандама: Сэлхэй, ород хэлэ мэдэхэгүй би шамтайгаа ямар хэлэн дээрэ үгээ ойлголсохо болоно бииб?

Донгидон: Хандама, хүлисэ. Эрэшүүлэй хөөрөөндэ бү оролсо.

Хандама: Сэлхэй, үндэһэн буряад һургуулидаа һурагшад шинии хэлээшээр түрэл хэлэеэ шудалхаяа болихонь бэддоо. Тиихэлээрээ бидэ өөһэдынгөө хэлэ мэдэхэгүй ямар үндэһэ яһатан болохомнай хаб?

Донгидон: Хандама, хэлэ амаа таталши!

Тарбаев: Үндэһэн хэлээрээ ажамидаржа ябадаг би энэ ушарта яламни гээшэб?

Саран ороно.

Саран: (Бултанда дохижо) Мэндэ сайн.

Хандама. Мэндэ мэндэ. (Тарбаев Донгидон хоер таһалгаһаа гарана.) Яагаа зохид платиитай бэддоо. (Саранай платиие барисагаана). Нэгэ бага танижа, үбдэгтэ хүрэхөөр сомор болгобол үшөө һайн бэддоо.

Саран: Богонидоо зохид бэшэ.

Хандама: Саран Гомбоевна, хубсаһанай сэн мэдэжэ ябахадаа һайн бэддоо. Бэеэ заһаад ябахада өөрыеш хараха залуушуул олоор олдохо бэддоо.

Саран: Хандама Убашеевна, хүрөөл даа.

Хандама: Нээрээ, Тамнай Содномтой бэлэйт даа. Гайтайхан эрэ бэддоо... Мүнөөнэймнай залуушуул этигэл багатай зон болонхой.

Саран: Тиихэлээрээ бидэ этигэлгүй болоно гүбди?!

Хандама: Содном гайтайхан эрэ бэддоо. Эмшэн Сэрүүнэйтэй ореолдоно гэжэ зон хэлсэнэ.

Саран: Хандама Убашеевна, хүлисэгты. (Газаашаа гүйжэ гарана.

ДҮРБЭДЭХИ ҮЗЭГДЭЛ

Багшанарай хүдэлдэг таһалга. Столнууд. Стулнууд.

Содном Балданович һурагшадай дэбтэрнүүдые шалгажа һууна. Амидашаһан Саран гүйдэлөөр шахуу орожо, үүдэндэ зогсоно.

Содном (Дэбтэрнүүдээ саашань түлхеэд): Саран, шамтай юун боложо байнаб? Һүүлэй үедэ намтай мэндэшэлдэхээш болеош, намай тойрожо гаранаш. Сэхэ уруунь хэлэл даа: юун болошооб?

Саран: (Амяа абажа ядан) Юун болошооб?.. Мэдээшэгүй болохыень харыт.

Содном: Ши энэ юун гэхээ һананабши?

Саран: Хуу барандаа шамһаа удхатай.

Содном: Сэхыень хэлэхэдэ намһаа холодохо, намайе гомдохоохо гэһэн арга бэдэрбэ гүш?

Саран. (Столой хажуугаар ябуултана) харин хэмнай хэниеэ гомдохоохо гэнэ ааб!?

Содном: Сэхыень хэлэхэдэ минии инаг дуранда этигэл ядабалтайш!

Саран: Хурим түрэ тухай билдагуушалһыш һанахадаа, оймни гуташана.

Содном: (Саранда дүтэлэн) Юун гэжэ байһанаа ойлгоно гүш? Али тэнэбэ алтайш?

Саран: Тэнээ гэжэ мэдээд лэ сэсэшүүлые бэдэрээ бэзэш!

Содном: Инагни, саагуур наагуур малтангүй, юу хэлэхэ гээбши, сэхэ уруунь хэлэлши!

Саран: Үшөө «инагни!» Сэхэ уруунь хадаа сэхэ уруунь... Сэрүүнэй эмшэнтэй болоһон тухайш һуурин соо зугаа таранхайл.

Содном: Сэхыень хэлэл даа: ши энэ наадана ёһотойш.

Саран: Урданиинь наададаг һэм, мүнөө болинхойб. Содном.. Содном! Шам тухай... (гүйжэ гарана).

Содном: Саран!.. Саран!.. Үгы даа, орхижо болохогүй (Гүйдэлөөр гарана).

Нэгэ хэды болоод, Содном гэдэргээ ороно.

Содном: (Гансаараа дуугарна) Саран!.. Саран!.. Сэдьхэл һанааншни Байгалай уһандал арюун тунгалаг бэлэйл. Сэхыень хэлэхэдэ шамайе хэн нэгэн худхуулаа хуймуулаа гээшэ ха. Тиигэжэ бидэ хоерой хоорондо халуун бурма хаягдаа хаш.

Монхо ороно.

Монхо: Одоо Тантай сүлөөдэ уулзаба хабди!

Содном: Юун гэбэбта?

Монхо: Содном Балданович, ехэл шууяа гаргаба гээшэт даа.

Содном: Монхо Доржиевич, иигэжэ дуугархадаа, юу хэлэхэ гэнэбта?

[Түгэсхэлынь 6-дахи нюурта].

Үндэһэн хэлэн болон инаг дуран

(4 үзэгдэлтэй пьесэ)

(Түгэсхэл. Эхиниинь 5-дахи нюурта).

Монхо: Содном Балданович, Сэрүүнэйтэй тон дүтэ болоот гэжэ тээсгэн хэлээ һэм. Саран-тнай багадаа аал?

Содном: Сэхэ уруунь хэлэл даа. Монхо: хэн намайе Сэрүүнэйтэй гэнэб?

Монхо: һууринай зоной хэлсэхэ хөөрэлдэхэ юумэн гансал энээн тухай.

Содном: Монхо Доржиевич, өөрөө юун гэжэ һананат?

Монхо: Галгүй газарһаа утаан гарадаггүй.

Содном: Сэрүүнэйтэй хөөрэлдөө гүт?

Монхо: Энээнһээ ямар туһа болохоб?

Содном: Монхо Доржиевич, тиимэ муу муухай юуншье байгаагүйл даа. Сэхыень хэлэхэдэ, минии хэлээшэдэ этигэхэ еһотойш.

Монхо: Этигэхын аргагүйл даа

Содном: Саран бидэ хоерой хоорондо, Сэрүүнэй Та хоерой хоорондо халуун бурма хаягдаа гэжэ би багсаажа байнаб.

Монхо: Танда хюмһанай харыншье тухай этигэнэгүйб (гүйдэлөөрөө гарана).

Содном: Үшөө дахин Сарантай хөөрэлдэхэ арга олдохонь гү? Сэхыень хэлэхэдэ бидэ хоер үгэеэ ойлголсохомнай гү? .(газаашаа гарана.)

Саран ороод, классай журнал һэхэсэгээкэ). Сэрүүнэй орожо ерэкэ.

Сэрүүнэй: Мэндэ сайн, Саран Гомбоевна.

Саран: Үшөө энэ эмшэнэй «мэндэ сайн» гэжэ байжа аашалхыень харана гүт?!

Сэрүүнэй. Содном Балданович, хэшээлдээ аабза?

Саран: Содномые харууһалаагүйб. Содномтой гуламтаа нэгэдхэхэ гээ хадаа һургуули уруу эльгээнгүй, гэртээ үндэгэ дарһандал дараад хэбтэхээ яанабта?

Сэрүүнэй: Хүлисыт даа, Саран Гомбоевна. Монхо Содномтой болобош гэжэ халдашагүй болошоо. Содном бидэ хоерой хоорондо юуншье үгыл. Монходо энээн тухай хэлэжэ ойлгуулыт гэжэ Содном Балдановичһаа гуйха гээ хүм. Теэд Содномтой юрэдөө дайралданагүйб.

Саран: һууринай зон гансал энээн тухай бабаралданал.

Сэрүүнэй: (Сээжэдээ гараа няажа) Ама алдахаар тиимэ юумэн миниишье талаһаа, Содном Балдановичыншье талаһаа байгаагүйл, байхашьегүйл. Саран Гомбоевна, инагаа хайрлажа, инагтайгаа үгэеэ ойлголсыт даа.

Саран: Теэд һууринай зон гансал энээн тушаа бабаралданад. Галгүй газарһаа утаан гарадаггүй гэжэ үгэ байдаг лэ.

Сэрүүнэй: Саран Гомбоевна, Содном Балдановичые энээн тухай Монхотой хөөрэлдыт гэжэ хэлэхые Танһаа гуйнаб. Би ябаһуу. (Гарана)

Содном ороһоор, Сарандаа сэхэ дүтэлнэ.

Содном: Саран!.. Саран!.. Сэхыень хэлэхэдэ ухаантай һүбэлгэн бэлэйш даа. Элдэб үгэдэ этигэжэ, эльгэндээ үбшэ бү хадагалжа ябыш даа.

Саран: Нээрээшье, шамдаа этигэл ядаһан тэнэг амитан бэлэйлби. Хүлисэ, инагни!.. Мүнөө сэдьхэлдэм наранай туяа гэрэл бадаржа эхилээл!

Содном: Саран, юу хэлэхэ гэһыеш ойлгонотүйб.

Саран: Бүхы наһан соом сэдьхэлдэм иигэжэ наранай туяа гэрэл бадаржа байһай даа! (Гүйдэлөөр ошоод, Содномые озожо орошоно).

Хандама ороно, зүгөөр гэдэргээ гарахынь тэндэ Саран гүйжэ ошоод, урдань харгыень хаагаад зогсоно.

Саран: Хандама эгэшэ, юу хэлэхэ гээбта?

Хандама: Буфөдтэ халуун сай бэлэн болоо. Орожо уугты гэхэ гээ һэм.

Саран: Содном Сэрүүнэй эмшэн хоер бэе бэедээ тон дүтэ болоо гэжэ намда хэды этигүүлхые оролдоо һэмта!

Хандама: Би тиигэжэ хэлээ бэшэ, харин Та Содном намда урбаа, юу хэхэ, яахамниб гэжэ домоо довоо бэддоо!

Содном: Хандама Убашеевна, хүн тухай юуншье гэхэдээ мирэдшье гэхэгүй байнат даа.

Саран: Бури һанаатайт: Содном бидэ хоерые, үшөө Монхо Сэрүүнэй хоерые бэе бэеһээн холодуулха гэһэн хара һаналтнай бэелбэгүй. Танда адли бури дотортон хаанаш үгы еһотой. (Басаган Хандамада дүтэлнэ. Тэрэнь үүдээр гараха гээд, сугларшоод байһан багшанарта хаагдажа, юуш хэхээ ойлгожо ядан, байһан дороо зогсошоно)

Хандама: Хардалга!.. Хардалга!.. Харыт, зон нүхэд!

Тарбаев: Сэхэ уруунь хэлэбэт: хардалга, гүрдэлгэ танай зүгһөө хэгдээ, Хандама Убашеевна!

Монхо: Тээсгэн намда Саран Гомбоевнатай гэр бүлэ боло гэжэ хэды идхаа бэлэйт. Содном Балданович Саран Гомбоевнаһаа холодоо, түргэлэ гэжэ байжа шашаа бэлэйт. Ехэл хара доторто амитанта!

Зон: Ехэл хара доторто амитан гээшэт!

Монхо: Содном Балданович, хүлисэ: Таниие дэмы гомдохоогооб. Хүлисэ.

Содном: Сэрүүнэйтэй үгэеэ ойлголсо гээ хамнайб. Минии талаһаа хүниие зобоохо муу юумэн байгаагүй.

Хандама газаашаа һэмээхэн гарана.

Саран: Инагуудай хоорондо хододоо наран бадаржа байһай даа.

Сэрүүнэй ороно.

Сэрүүнэй: Хэн үбдөөб? Үхибүүд намда ошоод, багша үбдөө, ошыт гээ.

Зон: Монхо үбдөө. (Энеэлдэнэ)

Монхо: Сэрүүнэй, хүлисэ: би Таниие тон муухайгаар гомдохоогооб.

Сэрүүнэй: Та бү һанаата болыт даа.

Содном: (Саранда нюдөөрөө тэмдэг үгөөд). Саран бидэ хоер, хүндэтэ нүхэд, баранинтнай ноябрийн найраар түрэдөө уринабди.

Зон: һайнта даа!

Содном: Сэлхэй Сэлхээвичын захиралтаар үндэһэн хэлэмнай манай һургуулиин программаһаа гаргагдаһыень һайн мэдэнэт. Би энээниие дүүргэлтэ болгонгүй, үндэһэн хэлээ заажа үргэлжэлүүлһэн байнаб. Энээнэйнгээ түлөө директорэй захиралтаар ажалһаа гаргагдахайб.

Тарбаев: Манай һургуулиин даргын захиралта дээрэһээ харахада, манай буряад уг изагууртанай үндэһэн хэлэн үгы хэгдэхээр болоод байна...

Монхо: Манай даргын захиралта манай арад зондо тон ехэ хохидол ушаруулхань гээшэ. Бидэ өөһэдын үндэһэн хэлэгүй, өөһэдын еһо заншалгүй, уг изагууряа мэдэхэгүй үндэһэ яһатан болохоо байнабди.

Содном: Сэхыень хэлэхэдэ, даргынгаа энэ аашануудые саража болюулха зорилготойгоор үглөөдэр Үдын байшан хүрэхөөр мордохомни. Үндэһэн арадайнгаа хэлые газаашалха гэһэн һэдэлгые болюулхын түлөө ябуулга хэхэмни.

Зон: Содном Балданович, урагшатай ябаад бусаарайт.

Санага.
1981 он.

БАДМА ШОЙДОКОВ

Огсом дорюун, уян нугархай хатар наадан хэды һайханб!

ТАСС-ай фотохроника.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

Африкан БАЛЬБУРОВ

(Үргэлжэлэл. Эхэниинь 22—44-дэхи номернуудта).

«Үбһэ ногооной мүртэй ургадаггүй» газар гээшэмнай анха урданай түүхэтэй юм. Юуб гэхэдэ, урдань оньһон техникээр хүсэд хангагдаагүй үе сагта бидэнэр газарай ажахы эрхилхэдээ, тон еэдэгүй онол арга хэрэглэдэг байгаа бшуубди. Үрэжэл багатай нуга сабшалангые хахалха тухай асуудал шиидхэхэдээ, тон болгоомжотой байха гэжэ хэлэхэдээ, нуга сабшалангые хахалжа болохогүй гэнэ бэшэб. Бидэнэр энэ хэрэгтэ ээн еһоор хандаха, нимэрхүү асуудалнуудта эрдэм ухаанай гүйлалтын үрэ дүн хэрэглэхэ еһотойбди. Сабшалангые үрэжэлтэй болгохо хэмжээ ябуулга абахынгаа, ургасыень эрид дээшэлүүлхынгээ хажуугаар үбһэ ногоо тариха хүдэлмэри зоригтойгоор, үргэн дэлисэтэйгээр ябуулха шухала. Энээнэй тулада зарим нуга сабшалангые тарянай талмай болгохо хэрэгтэй. Үрэжэл багатай нуга сабшалангые гэхэ гү, али орхигдошоһон газарые хахалха бэшэ, харин тэрэ дороол ашыень харюулха һайн газарые хахалха зэргэтэй гэжэ эндэ сэхэ хэлэхэ шухала. Манай республикын тоогойнгоо талаар жэлһээ жэлдэ улам олошоржо байгаа малые үбһэ тэжээлээр гүйсэд дүүрэнээр хангаха асуудалые нуга сабшалан дээрэ үбһэ ногоо элбэгээр таринггүйгөөр шиидхэжэ болохогүй гэжэ һанагдана. Энэ талаар Кабанскын аймагай ажалшад һайн ульгэр жэшээ харуулна. Тэдэнэй үүсхэлые дагажа, республикымнай бэшэшье аймагуудай ажахынууд сабшалангаа һайжаруулха хүдэлмэри ябуулжа байна. Нютаг бүхэндэ хэгдэжэ байһан энэ һайшаалта хэрэгэй алхам бүхэниие эрдэмтэд хаража, шалгажа байха зэргэтэй. Ямар газарые хахалха еһотойб, юундэ хахалха еһотойб, ямар ногоое севооборотдо оруулха зэргэтэйб, яахадаа оруулхаб, тусхай участок дээрэ ямар агротехникэ хэрэглэхэ еһотойб, яахадаа хэрэглэхэ еһотойб гэхэ мэтэ асуудалнуудта эрдэмтэд болон агрономууд тон тодорхой зүб харюу үгэхэ шухала...

Туршалгын станциин директортэй хөөрөө шагнажа һуухадаа, республикымнай бүхы районуудта мүнөө жэлэй үбэлжэлгэ илангаяа хүндэ хүшэр байхань ха гэжэ дотороо шэбшэнэб. Үнгэрэгшэ жэл сабшаламнай үертэ абтажа, үбһэ тэжээл ехээр бэлдэхэ арга боломжо огто байгаагүй бшуу. Зарим ажахынууд энэ намар үбэлдөө Красноярска хизаарһаа, Амарай областьһоо һолоомо зөөгөө. Манай колхоз, совхозууд һүүлэй жэлнүүдтэ хэлэшэгүй холо газарһаа үбһэ асарна. Үбһэмнай тиин алтанай сэнтэй болоно. Энэ мэтэшэлэн саашадаа мал ажалаа урагшатайгаар хүгжөөжэ шадахагүйбди гэжэ хүн бүхэн үнинэй ойлгожо байнхай. Харин шэмэтэ тэжээлэй талаар тон үрэ дүн ехэтэй туршалганууд манай эндэ хэгдэжэ байна. Жэл бүри кукурузын үрэһэ аяар Украинаһаа, Хойто Кавказһаа асараад, тэрэ үрэһэеэ миин лэ силос болгожо байха гээшэмнай хайшаа юм гэжэ олохон түрүү хүнүүд шэбшэжэ байнхай. Бэдэрэлгэ туршалга хэгдэнэл гээшэ. Бэдэрэлгэ туршалга хэгдэжэ байгаа хадаа нэгэ һайшаалта юумэн олдохол байха гэжэ найдахаар юм. Юун гэхэб даа, манай ажалшан арад дүй дүршэлөөр тон баян болонхой. Шэнэ онол арганууд, шэнэ һанал бодолнууд, шэнэ шиидхэбэринүүд дурадхагдахал байха. Арадай дүй дүршэлэй баялиг гээшэ гансахан лэ Герасимовай онол аргаар хизаарлагдахагүй юм бэзэ. Тиимэ юумэн гэжэ байдаггүй. Совет засаг хадаа арадуудай эдэбхи үүсхэлэй үүдые үргэнөөр нээгээд, саг үргэлжэ нээлгэтэй хэбээрнь байлгана. Түрүү совет эрдэм ухаанай аша туһаар арадай хэтэ мүнхэдөө амиды, саг үргэлжэ урагшаа тэгүүлэн байдаг эдэбхи үүсхэл элбэг дэлбэ тэжээл үйлэдбэрилхэ асуудалай шиидхэбэри олохо байха. Заатагүй олохо байха!

Өөлжэ һарые арад зон бэшэ бүхы һарануудһаа үлүүгээр тоолодог юм. Яахадаа тиимэ ехээр сэгнэдэг, тиимэ ехээр хүндэлдэг юм ааб? Тарянай талмай дээрэ баян ургасые эдээшүүлдэг хадань, огородой эдеэ элбэг дэлбэгээр болбосоруулдаг, ой модон соогуур янза бүриин жэмэс дэлгэрүүлдэг хадань, арад зон август һарые иимэ наашатайгаар һанадаг еһотой! Юун гэхэбши, манай хизаар сагай шэрүүн уларилтай ха юм даа. Теэд байгаали гээшэ шэрүүн абари зангайнгаа ашые һайн хэрэгээр харюулдаг гээшэл. Байгаалиин эды наашатай хандалгые, үшөө дээрэнь баян дэлгэр аша туһые үзэдэг газар нютаг бэшэ тээ хаана бии юм ааб?

Манай хүбшэ тайгын бүхы баян зүйлнүүдэй хэм хэмжээ сасуулжа үзэхын тулада гэхэ гү, али багсаажа үзэхын тулада Эрхүүдэ болоһон Зүүн Сибириин үйлэдбэриин хүсэнүүдые шудалха научна конференци дээрэ юун гэжэ хэлэгдээ һэм гэжэ һанад гэе.

— Манай хүбшэ тайгада ургадаг үрэ жэмэсые хуу багсаагаад үзэхэ болоо һаа, бидэнэр хамаг бүхы жэмэсэй оройдоол гурбан процентые хэрэглэнэбди. Һархяаг, халяар, мангир болон бусад эдеэ хоолой зүйлые бүришье багаар суглуулнабди,—гэжэ нэгэ элидхэлшэн хэлээ һэн.

Би тэрэ зүблөөндэ хабаадалсахадаа, ээлүүдгүй элдэб бодол толгойдоо оруулжа һуугаа һэм. Шүдхэр абаашаг, урдамнай эды ехэ хэрэг ажалай бии байһаниинь һайн гээшэл!.. Энэ баялиг хуу ашаглагдаха еһотой. Гансал эдэ бүгэдэдэ болзор хэрэгтэй. Саг болзоройнгоо ерэхэдэ, заатагүй ашаглагдаха. Эдэ бүгэдэ манай нөөсэ гээшэ бшуу, хэзээдэшье хожорхогүй, хэдынэйшье сагта дууһахагүй баялигнай ха юм. Энэмнай манай ерээдүй үетэнэй ажал хүдэлмэри ябуулха заха хизааргүй үргэн уужам талмай гээшэл. Энээн тухай, хүндэтэ элидхэлшэ, эды халаглангяар, иимэ ехээр дураа гутангяар хэлэһэнэй хэрэггүйл. Харин энэ ушараар баярлаха еһотой ха юмбибди, юундэб гэхэдэ, бидэнэр иимэ баян хизаарта түрэһэндөө баярлаха зэргэтэйбди. Энэ баян газартаа ухаан бодолоо зорюулан, урагшаа тэгүүлэн, шэнэ юумэ һанан ажаллахада гоёл ха юм. Эгээл энэмнай арадай баатар хүсэнэй орьелхо хизаар гээшэ бшуу!

Байгаалиин зүгһөө манай Буряадай газар дайдада үгэжэ жаргуулһан имагтал нэгэ жэмэс тухай эндэ хөөрэхэ һанаатайб. Энэмнай шасаргана болоно. Шасаргана тухай түүхэ домог элбэг юм. Үни урданһаа нааша элдэб домогууд манай үе хүрэтэр ерэнхэй. Шасарганын эди шэди гээшэ аргагүй ехэ юм гэдэг. Шасаргана тухай нэгэ домог би арбан гурбатай ябахадаа дуулаа агша һэм. Бидэ тиихэдэ манай паровоз-вагон заһабарилгын заводой барилгашадай байрладаг 12-дохи бараагта байдаг һэмди. Би Постышевой нэрэмжэтэ ФЗУ-гай һургуулида һуралсажа эхилээд лэ ябааб. Тэрэ домогые манай бараагта Пытек гэжэ нэрлэгдэдэг уһа зөөдэг үбгэнһөө дуулаа агша һэм. Тиимэ үбгэн хүндэ яагаа таагүй һонин нэрэ үгтэһэн байгаа юм, би тиихэдэ мэдэжэ абаха гэжэ оролдобошье, захадань хүрэжэ ядаа бэлэйб. Үнэн нэрэнь юрын лэ хүнэй нэрэ—Гарма байгаа. Үндэр бэетэй, шүрбэһэлиг, халта бүхын татаһан тэрэ үбгэн дээрээ залаатай шобогор малгай, хуушан буряад тэрлиг үмдэдэг һэн. Гарма үбгэн бүхыдөө уршалаагаар һэшэгдэшэһэн нарин гонзогор нюуртай бэлэй. Үргэндэхи ямаанай һүүл һанги һахалынь ехэ энеэдэтэйгээр харагдагша бэлэй. Бараагсоохи манай таһалгада ороходонь, түрүүшээр Гарма үбгэнэй һахал харагдаад, һүүлдэнь лэ өөрөө ороно ха гэжэ һанадаг һэм. Гармын нюдэн үсхэн сагаан нидхэ доронһоо ялалзадаг, хамарынь томо, бүхэнтэһэн, урал дээрэнь баһал бууралтаһан һахал үрзыхэл даа.

Гарма үбгэн намда ехэл һайнаар хандадаг һэн. Заримдаа нишэ тиишээ ехэ нюусаар хараашалаад, харлашаһан муягар долеобор хургаараа намайе дуудагша бэлэй. Үбгэжөөл толгойем хоёр гараараа барьяад, тонгойжо үнэсэхэл даа. Һүүлдэнь саарһанда ореоһон нэгэ монсогор саахар гаргаад:

— Сагаан саахар шамда
Сагаахан галууд эльгээл даа.
Жаахан хүбүүн эдижэ,
Жаргаг гэжэ хэлээл даа!—

гэжэ дуугараад, намда һарбайха. Тэрэ нарин огсом абяатай ха. Өөрөө эдингүй, тэрэ саахараа намда үгөө гэжэ мэдэхэб. Тэрэ саахарынь абахадамни, досоомни нэгэ дулаан, бүри халуун сэдьхэл өөдөө хөөрөөд, хоолойдом тулажа ерэгшэ һэн. Тиин муягар хургатай гарыень барижа ерээд, хасартаа няаха дурам хүрэдэг бэлэй. Теэд юундэшьеб би тиигэгшэгүй һэм. Тэрэ мори тэргээр эртэ үглөөгүүр уһа асараад, бараагай үүдэндэ байлгадаг байгаа. Би тэрэнэй нариихан хүхюун абяагаараа:

— Бада-а! Бада-а! Уһа абыт!—
гэжэ хашхархыень унтаандаа ходо дуулагша һэм.

Тэдэ жэлнүүдтэ мүнөөнэйхиһөө хүйтэн байһан шэнгеэр намда заримдаа һанагдадаг. Юундэ тиигэжэ һанадагаа би мэдэнэб—тэрэ сагта хооһон нойтон ябагдаа, хубсаһа хунаршье гэжэ юун мүртэй байхаб даа. Хаатанхатай болохо гэжэ миин лэ шэбшэдэг бэлэйбди. Хуушан шархи гуталтай, хүбэнтэй үмдэтэй ябаалди даа. Хүбэнтэй хүүртиг хударни һалхин һүүежэ орогшо һэн. Яахадааб гэхэдэ, баһал хуушан аад, үшөө нам шэнги хоёр хүбүүдые багтаахаар халхагар байгаа. Һалхинай эшхэрхые заримдаа шагнахадаа, залд гэжэ абагша бэлэйб. Юундэб гэхэдэ, һалхин Гарма үбгэнэй нариихан хоолойгоор:

— Бада-а! Бада-а! Уһа абыт!—
гэжэ хашхарһандал эшхэрдэг байгаал.

Нэгэтэ иимэ шэрүүн хүйтэн үдэшэ Гарма үбгэн манай таһалгада орожо ерэбэ гээшэ. Буурал һахалдаа хүрэшэһэн мүльһэнүүдые альгаараа яралгүйхэн хайлуулжа унагаагаад, мэхэтэйгээр энеэбхилэн, намда эмнеэд абаба. Һүүлээрнь тэрэ үбэрһөө арһан туулмаг гаргажа ерэбэ гээшэ.

— Сагаан галуудай шамда юу эльгээһыень мэдэнэгүйш даа,—гэжэ Гарма үбгэн хэлэбэ.—Тээ тэрэ табаг асараад, энэ стол дээрэ габи. Иимэ юумэ шамда миниин сагаан галууд эльгээбэл даа. Хара даа, ямар шара шүрэ шэнги жэмэсүүд гээшэб! Сагаан галууд энэ шара жэмэстэ дуратай юм. Энэ жэмэсые шасаргана гэдэг. Мэдэжэ абаба бэзэш? Эдеэд үзэ даа... Зай, гашуун байна гү? Саахартайгаар эдеэ һаа, һүрхэйл һайн даа, теэд саахар хаанаһаа абахабибди. Бараг даа, энэ жэмэсые гашууншье һаань саахаргүйгөөр зооглохобди. Энэмнай аймшагтай туһатай жэмэс байха. Ямарш үбшэн аргалдаг.

Тиин Гарма үбгэжөөл намда Химнэ голой эрьеэр ургадаг шасаргана жэмэс тухай домог хөөрөө агша һэн. Тэрэ һайн зантай урин зөөлэр Гарма үбгэн тэрэ нютагай байгаа. Тэрэ гэһэнһээ хойшо олон жэл үнгэрөө. Үбгэн Гармашье үнинэй энэ алтан дэлхэй дээрэ үгы. Өөрынгөө сагаан галуудтай хүхэ сэнхир тэнгэри өөдэ ниидэжэ ябашанхай. Харин тэрэнэй хөөрэжэ үгэһэн шасаргана тухай домогые би мүнөө болотор һананаб. Үбгэн Гармын эртэ урданай домог мартагдадаггүй.

Иимэ домог хөөрөө һэн даа.

Урдын урда сагта бэлэй. Манай Буряадай газар дайда мүнөөнэйхидэл адли шэрүүн, хүйтэн бэшэ, харин урин дулаан байгаа. Һалхиншье һалхилхадаа алтай дулаанаар һэбшээлдэг, наранай элшэ туяагай манай газарые шангаар шарахагүйн тула үдэртөө сагаан үүлэн тэнгэреэр тамардаг һэн. Һүниндөө тэнгэридэ одо мүшэд олиггүй гоеор ялалзахал даа. Мүнөөнэйхидэ орходоо одо мүшэд газарта дүтэ байдаг байгаа. Одо мүшэд сэсэгтэл адляар һалбарагша һэн—хүхэ тэнгэридэ алтан сэсэгүүд яларха.

Арад зомнай тиихэ үедэ хаань ноедшье гэжэ мэдэхэгүй, лама бөөнэршье гэжэ шүтэхэгүй зон зоргоороо ажаһуугаа. Манай газар дээрэ бүхы юумэ хуу элбэг дэлбэг ургадаг, зоболон гашуудал гээшые хүн зон мэдэдэггүй—эндэхи хүн зоной дунда гансал баяр жаргал зээрхэжэ байдаг һэн ха. Тэрэ баяр жаргал гээшэ газар дээгүүр дуун боложо эбхэрдэг, сэсэгээр һалбарһан нуга дээгүүр еохор болон тамардаг бэлэй. Тэдэ хүнүүдэй гол хэрэг хадаа хүдөө хээрэ, нуга сабшалан дээрэ ажаллахаһаа гадна, гоё һайхан юумые байгуулжа шадаха, тэрэ гоё һайхан зүйлые ойлгожо шадаха, тэрэ гоё һайханаа бусад хүнүүдтэ дамжуулжа шадаха шадабаринь байһан юм гэлсэдэг. Газар дайдымнай үнжэгэн зөөлэн байһан хада, тэрэ үедэ дулааханшье, бороотойшье байһан хадань, хүнүүдэй дуу дуулаха, хатар наада эрхилхэ шадабаринь тала хээрэ, сабшалан дээрэ ажаллаха шадабариень түрижэ эхилбэ гэхэ. Эй даа! Эртэ урданһаа нааша хүбшэ тайгада хүнэй ябаха зүргэ харгы гаргаһан, түрэл газар дээрэ түрүүшын бураздаа татаһан, үргэн сабшалан дээрэ үтэг шэбхэ анха түрүүшээр гаргаһан элинсэг хулинсагайнгаа шадабариие залуушуулнай хэр дамжуулан абажа байгаа юм ааб гэжэ адаглахынгаа орондо, буурал сагаан һахалтай үбгэд залуушуулай эрхилдэг еохор наададa ошодог, үдэр бүри тэндэ ошоходоо, залуушуулай найр зугаае гансахан хаража урмашахаһаа байтагай, өөһэдөө наадада ороод хатардаг, хоолойнгоо һөөлдэтэр дуу дууладаг болоо һэн гэхэ. Харин эдэ бүгэдые хэжэ шадахаа болиһон зүнтэг үбгэд еохор наадanай газаа тээ байгаад, дуунай аялга доро тулуураараа газар тоншосогоон байдаг һэн ха. Энэ мэтэшэлэн үдэр хоногууд үнгэржэ, хүнүүд огто хүдэлмэри хэхэеэ болишоо һэн гэхэ. Нуга сабшалангынь ээзгүй орхигдожо, үлэн үбһэн, нарһа үбһэндэ даргдаба ха. Нуга газарынь уһанда абтажа, намаг налхи болошобо ха. Ой модон дууһажа, эгээл үндэр хадын оройһоо бахын бархираан дуулдажа эхилбэ. Тиигэ тиигэһээр бүхы газар дайда хуу шэнгэжэ, хадын үндэр оройнууд бур намаг болошобо. Тиихэдэнь хүн зондо наранай элшэ туяа, газар уһа үгэһэн, ой модон, алим жэмэс, ороohо таряа бэлэглэһэн гэгээн һүлдэтэн ухаа алдажа, газар дээрэ хүндэ хэрэгтэй юумэ байгуулжа шададаг, аша туһатай хэтэ мүнхын арюун һайхан зүйлые байгуулжа шадедаг арад зон яаба гээшэб гэжэ гайхал тагнал болоо һэн ха. «Газарнай хосоржо байна»,—гэжэ хүн зоной аша туһада алтан дэлхэйе байгуулһан гэгээн һүлдэтэ зээн хашхар хуугай табиба һэн ха. Тиин хүниие хэһээхэ гэжэ шиидэбэ. Тиигээд лэ наранай элшые һуларуулжа, дулаае бага болгоо, уһые гансал хадын оройдо үлөөжэ, шэрүүн хүйтэниие эльгээжэ, тэрэ бур намагые заһаһаань зарсаажа эхилбэ. Хүн зон хатар наадая, дуу шуугаа хуряажа, аршалха абарха юумэеэ аршалха абарха гэжэ даб гэлдэбэ. Хүйтэндэ ядалсахадаа, орохо гэрнүүдые бариба, малайнгаа эдихэ тэжээл бэлэдхэжэ оробо. Үшөө тиигэжэ һанаалдиһаниинь болоол. Тэрэгүй һаа, хосорхо байгаа бшуу! Тиигээд лэ манай Буряадай газар дайда дээрэ хүйтэн болодог, ган гасуур зээрхэдэг, үгытэй ядуу, хангай зайдан байдаг болобо. Тиимэ һэн хойнонь элдэб зөөри зөөшэ элбэг дэлбэгээр зээмдэхэ гэдэг хүнүүд олон болобо. Тиин зөөри гээшэ улам бага, зөөригүй, хооһон хүнүүд улам олон боложо байба. Удангүй хаашуул, баяд ноед, бөөнүүд бии болобо. Удаань ламанар хүрэжэ ерээ һэн. Эгээл энэ үедэ газар дайдын үнжэгэн зөөлэн байһые, хүнэй балай ажаллаашьегүй байтар зүһэн бүриин үрэ жэмэсэй ургадаг байһые һануулхын тулада, сагаан галууд нэгэтэ энэ шара жэмэсые асаржа, манай эндэхи уһан голой эрьеэр тараагаа һэн ха. Тиин хүнүүд тэрэ жэмэсые шасаргана гэжэ нэрлэбэ ха. Буряад зоной дуун гашуудалтайгаар, утаар татагдадаг болоо һэн. Харин һайхан саг имагтал ульгэр домог соо үлөө бэлэй. Сагаан галууд өөһэдынгөө шара хушуунуудта хабшан, мүнөөхи шара жэмэсээ асаржа, манай гол горхоной эрьеэр тараажал байба. Яахадаа иигэжэ сагаан галууд шасарганые асаржа ургуулааб? Яахадааб гэхэдэ, энэ жэмэс эмшэлхы тон ехэ хүсэтэй юм. Хүнүүд хотоео аргалдаг, галдуулхадаа, хүлдэхэдөө түрхихэдэ һайн, шүүһэниинь һуларшаһан хүнэй бэедэ хүсэ шадал оруулдаг. Янза бүриин үбшэниие энэ жэмэс эдэгээдэг. Юуб гэхэдэ, хүнүүд шасарганын тоһо гаргажа һураа ха юм. Манай эндэхи шасаргана тухай имэл юумэ хэлсэдэг лэ даа.

Манай Буряадай олохон аймагуудта шасаргана ургадаг. Түнхэнэй, Хяагтын, Зэдын аймагуудта шасаргана бии. Сэлэнгын аймагта Химнэ болон Сагаан голой эрьедэ шасарганын тусхай совхоз байгуулагданхай. Гэхэтэй хамта манай республикын правительство шасарганын совхоз байгуулхадаа, манай ороной бүхы заха хизаарнуудһаа ишэ ерэжэ, шасарганын һөөг бургааһые усадхаха, аюулһаа һэргылхэ зорилго табиһан байна бшуу. Энээниие түрүүшын үедэ олонхид ойлгоогүй һэн. Аша туһатай жэмэсые зоргоороо түүжэ абаашаха гэжэ ерэһэн дээрмэшэд манай нютагай шасарганы һөөгүүдые гамнаа гээ гүш—эшыень хуха, нуга даража байжа, жэмэсыень түүдэг байгаа. Иигэжэ тон үнэтэй жэмэсэй һөөг бургааһан айхабтар ехэ газар дээрэһээ үгы хэгдээ һэн. Эдэ бүгэдые химгадаха хүдэлмэри совхоз тогтоолгоор хизаарлагдаагүй. Республикын эрдэмтэд шасарганые тон эдэбхитэйгээр шудалжа байнхай. Улаан-Үдын үрэ жэмэсэй питомнигто тус питомнигой директор хүдөө ажахын эрдэмэй кандидат Эза Георгиевна Сократовагай хүтэлбэри доро нэгэ бүлэг залуу эрдэмтэд шасаргана шэнжэлхэ, тарижа ургуулха ехэхэн эрдэм ухаанай хүдэлмэри ябуулна. Шасарганын далан янзын сорт бии гэжэ элирүүлэгдэнхэй. Тэдэнэй эгээл эрхим хори гаран сортые эрдэмтэд үндэһэлүүлжэ, олошоруулан дэлгэрүүлнэ. Питомнигой үйлэдбэри-туршалгын талмай дээрэ 300 мянган шасарганын эшэ үндэһэтэй болгогдоно. Эрдэмтэдэй энэ шэнжэлгын хүдэлмэри үйлэдбэридэ нэбтэрүүлэгдэжэ байнхай. Кабанскын аймагай Карл Марксын нэрэмжэтэ колхоз шасарганын сэсэглигтэй болохо байха. Нарата дэлгэр жэмэсэй амтые хүнүүд абанхай. Шасарганын шүүһэ манай Буряадта хүн бүхэн сэгнэдэг. Харин шасарганын тоһые айхабтар һайн эм гэжэ хүндэлдэг.

(Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто).

ТУВАДА БОЛОҺОН ҺАЙНДЭР

«Найырал»—гэһэн үгэмнай хани барисаан гэжэ удхатай юм. Һаяхан Тувын нииспэл хото Кызылдэ үнгэргэгдэһэн фольклорно фестивалиие нигэжэ нэрлэхэ гэжэ шиидэһэн байгаа. Республика дотор ажаһуудаг элдэб үндэһэ яһатанай түлөөлэгшэдые тэрээндэ хабаадалсахыень уряа. Туза хэр угһаа хойшо олонациональна арад зонтой гэжэ тоологдодог юм. Тувагайхид, ородууд, белорусууд, татаарнууд, хакасууд, монголнууд болон буряадууд хаяа хадхажа ажаһуугаа, ажаһуудагшье, хамта хүдэлдэг, амардаг, сүлөөтэй сагаа үнгэргэдэг. Эдэ арадуудай бүхы фольклорно ансамбльнууд фестивальда хабаадалсахаар уригдаа. Кызылэй дээдэ болон дунда һуралсалай заведенинүүдтэ һурадаг Баян-Ульгиин аймагай монгол студентнүүдтэй уулзажа, бидэ тон ехээр баярлаабди. Красноярска хизаарай урда зүгтэ Усинска райондо ажадаг тувагайхид ерээ.

Тувагайхид хоолой хашажа дуулаад, һайндэрые хэды шэмэглээб даа. Эндэ дорюун соггой хатарнууд гүйсэдхэгдөө, гармошко, балалайка дээрэ наадажа, ород, белорус дуунууд дуулагдаа. Тувын Эрзинскэ аймагта хэр угһаа хойшо ажаһуудаг монголнууд хонгоо һайханаар дуулажа, зүрхэ сэдьхэлыемнай баясуулаа.

Иимэрхүү һайндэрнүүд үнинэй үнгэргэгдэдэг болонхой. Гэбэшье энэ удаа Тувада ажаһуудаг буряадууд түрүүшынхеэ тэрээндэ хабаадалсаа юм. Политическэ гэгээрэлэй байшангай сцено дээрэһээ зүүн болон баруун зүгэй буряадуудай урданай дуунууд зэдэлээ. Буряад национальна инструментнүүд болохо жимбүүр, лимбэ, чанзатай танилсаабди. Буряад еохор үргэн олон харагшадай дура сэдьхэл булялгаа. Буряад фольклорой коллективэй байгуулагдаһаар үнишье болоогүй. Тэрэниие байгуулгада буряад соелой түбэй түрүүлэгшэ А. С. Тонтоев, Тувын АССР-эй соелой министерствын хүдэлмэрилэгшэ В. А. Бильтагуров, хүгжэм шэнжэлэлгын лабораториин инженер-конструктор, самодеятельна композитор Б. Ч. Гомбоев, «Баяр» гэжэ хүүгэдэй ансамблиин хореограф В. З. Жамцаранова эдэбхитэйгээр хабаадаа.

Республикымнай олон тоото харагшад, творческо хүдэлмэрилэгшэд һаяхан мундэлһэн коллективэй бэлиг шадабариень үндэрөөр сэгнээ. Соелой министерство энэ коллективтэ үнэтэ бэлэг барюулаа.

Хүгжэмэй драматическа театртай, филармонитой хамта шэнэ ансамбльда туһаламжа хүргэхэбди гэжэ соелой министерствын түлөөлэгшэд найдуулаа.

Мүнөө ансамбльда элдэб янзын мэргэжэлтэй (багшанар, инженернүүд, экономистнууд, медицинскэ хүдэлмэрилэгшэд, хүдөө ажахын мэргэжэлтэд, соелой ажалшад) хүнүүд ороно. Тува тэдэниие хүндэмүүшээр, хани халуунаар угтажа, хоёрдохи нютагынь болоо.

С. БАДЫРАА,
Тувын АССР-эй соелой министерствын методист.

Буряадай соелой үдэрнүүд—Монголдо

УЛААН-БААТАР. Ороной хойто хубида ажаһуудаг монголшууд ба Монгол оронтой хүршэ нютагуудта ажаһуудаг буряадууд эртэ урдаһаа хойшо жэл бүри «Хани барисаанай модоной һайндэр» сугтаа тэмдэглэдэг байһан түүхэтэй.

Гүнзэгы удхатай һайндэрэй урданай еһо заншалнууд шэнэдхэгдэнэ. Жэшээнь, соелой үдэрнүүд үнгэргэгдэдэг болонхой. Мүнөө жэлдэшье Агууехэ Октябриин 73-дахи жэлэй ойн урда тээ Монголой Дархан хотодо Совет Буряадай соелой үдэрнүүд нээгдээ һэн.

Дархан ба Улаан-Үдэ анда хотонуудай хоорондо нягта холбооной тогтоогдоһонһоо хойшо гуша гаран жэлэй үнгэрөөшье һаань, дарханайхид хүршэ республикаһаа 100 гаран хүнһөө бүридэһэн зохёохы ажалтанай иимэ ехэ делегациие түрүүшынхиеэ угтан абаба. Уран зохеолшод, уран зураашад, композиторнууд, артистнууд, хореографическа училищиин һурагшад тэрэнэй бүридэлдэ ороо.

Буряадай Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшын орлогшо Г. Н. Манжуев делегациие толгойлоо. Үдэрнүүдэй нээлгын баяр еһололой һүүлдэ Буряад оронһоо ерэһэн айлшад Монгол-Совет хани барисаанай хүшөөдэ сэсэгүүдые табиһан байгаа. Арадай депутадуудай хотын хуралай гүйсэдхэхэ управлениин түрүүлэгшэ А. Амарсанда тэдэнэр орожо гараа һэн.

Искусствын буряад уран бэлигтэнэй хоер часай концертые нютагай харагшад халуунаар хүлеэн абаа. Оперын дуушад Д. Дашиев, О. Аюрова, С. Раднаева, арадай дуунуудые гүйсэдхэгшэ Д. Дугданова, драмын актернууд Н. Токуренова болон М. Елбонов, «Байгал» ансамблиин хатаршад ба дуушадай бүлэг түрүүшын ээлжээндэ концертын амжалтые хубаалдахал еһоороо хубаалдана. Композитор С. Манжигеев пианист-аккомпаниаторай үүргые дүүргээ. Юуб гэбэл, паспортнуудайнь бэлэн бэшэ байһан дээрэһээ штатна концертмейстер, мүн хоер дуушад хилэ дээрэхи хиналта гаража шадаагүй, концертын эхилхэдэ ерэжэ шадаагүй байха юм. Энэл шалтагаар хэдэн зурагууд хилэ гаргагдаагүй. Тиигэжэ хараалагдаһан түрүүшын үдэр уран зурагай выставкэ нээхэ арга байгаагүй. Хилын саана республикын, үнгэргэдэг хэмжээ ябуулгануудай түлөө харюусадаг хүнүүдһээ иимэрхүү харамтай алдуу эндүүнүүдэй түлөө шангаар асууха хэрэгтэй гэжэ һанагдана.

Концертдэ олон жанрай зохеолнууд оруулагдаа, интернациональна шэнжэтэй байгаа. Энэ үдэшэ буряад, ород, монгол дуунууд зэдэлээ, элдэб арадуудай хатарнууд гүйсэдхэгдөө. Айлшадай гүйсэдхэһэн монгол композиторнуудай дуунуудые харагшадай урин дулаанаар хүлеэн абаһаниинь ойлгосотой.

Ноябриин 5 болотор үргэлжэлхэ үдэрнүүдэй программа олон янзын байгаа. Буряад орон тухай кинофильмүүдэй фестиваль, уран зурагай искусствын выставкэ, уран зохеолой үдэшэнүүд, артистнуудай олон тоото концертнүүд программада оруулагданхай. Буряад оронһоо ерэһэн айлшад хэдэн бүлэгүүд болоно хубаараад, Дарханай предприятинуудай ажалша коллективүүдээр, һуралсалай эмхи зургаануудаар ябаха юм. Шарын голой горнягуудтай, город шадарай госхозой малшад ба таряашадтай, МНР-эй тон һаянай промышленна комплекс болохо Хүтэлэй болон Сүхэ-Баатар хотын ажалшадтай уулзаха юм.

ХАНИ ХАЛУУНААР УГТАГДАА

Валерий Якушевай хүтэлбэрилһэн эльбэ шэди харуулдаг «Магия» гэжэ эстрадна бүлэг үнгэрһэн һарын хореод хоногой туршада Мухар-Шэбэрэй районой һууриин, тосхонуудай хүн зондо һонирхолтой концертнаада харуулжа, олоной һайшаалда хүртэбэ. Долоон хүнһөө бүридэһэн энэ бүлэгэй артистнар 1 час 40 минутын туршада улад зониие баярлуулха тусхай программа зохеоһон байгаа.

— Манай бүлэгэй табиһан программын гол үүргыень эльбэ шэди харуулдаг, Буряадай ССР-эй арадай артист, 1984 ондо Лодзь (Польша), 1989 ондо Карловы Вары (Чехословаки) хотонуудта үнгэргэгдэһэн эльбэ шэди харуулха уласхоорондын конкурснуудай лауреат гэһэн нэрэ зэргэдэ хүртэһэн Владимир Цыренжапов бэе дээрээ даажа абанхай. Тэрээнһээ гадуур ондоошье номернууд бии юм. Минии хани нүхэр Ирина Якушева концертые ударидажа ябуулхын хажуугаар Владимир Цыренжаповта туһалдаг байна. Ленинградай консерваториие дүүргэһэн Долгор Кунтохиева буряад, ород, монгол, украин болон бусад яһатануудай дуунуудые уян зохидоор гүйсэдхэнэ. Клоун Олег Пушкарев наада харагшадые шог зугаагаар баясуулдаг байха юм,—гэжэ бүлэгые хүтэлбэрилдэг В. Якушев хөөрэнэ.

Тэрэ өөрөө хүгжэмшэн мэргэжэлтэй хүн юм. Энэ нүхэрнай Шэтын областиин филармонидо хүдэлжэ байһанаа, байгша ондо Буряад орондо ажаллахаяа ерэһэн байна. Иигэжэ Валерий Якушев энэ бүлэгые даажа абаад, мүнөө амжалтатай ажаллажа ябана.

«Магия» бүлэгэйхид Мухар-Шэбэрэй раондо наадаа харуулжа дүүргээд, Бэшүүрэй районой ажалшадта мүнөө хани халуунаар угтагдажа байна. Эдэнэр эндэһээ Хяагтын болон Зэдын районуудай нютагуудаар ябажа, декабриин 26 болотор бүхыдөө 150 концертнаада харуулха түсэбтэй юм.

Д. ДОНДОКОВ.

УНШАГШАДАЙ АНХАРАЛДА ДУРАДХАНАБДИ

«Услуга» кооператив городой хүн зондо удаадахи туһаламжа хүргэхөөр дурадхана:

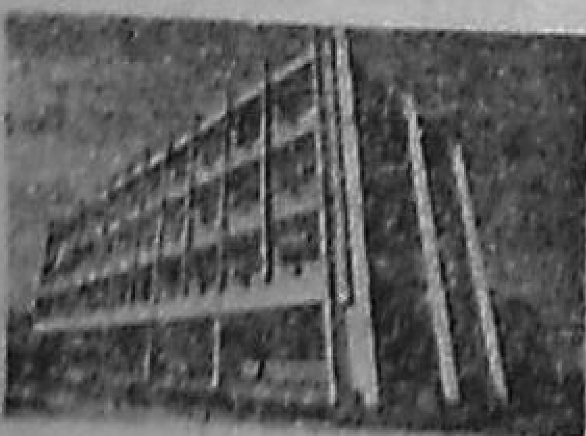
ямаршье мебель хабсаргаха, тагуудые, шкафуудые, люстрэнүүдые, гардинуудые, хибэсүүдые үлгэжэ, үүдэнүүдые дулаалжа, бүхэлжэ үгэхэ, үүдэнэй суургануудые, глазогуудые хэжэ үгэхэ, гэрэй орой дээрэ антеннэнүүдые тодхожо, сантехникын болон электрическэ приборнуудай жэжэхэн заһабарилга хэжэ үгэхэ, мебельнүүдые, ямаршье түхэлэй оедолой машинануудые заһабарилха, хүүгэдэй саадуудые һэлгэжэ үгэхэ, гэрнүүдые, дачануудые худалдахада, худалдажа абахада туһалха.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай инвалидууд болон хабаадагшад 30 процент хүрэтэр хүнгэлэлтэтэйгөөр хангагдаха.

Захилнууд абтаха гэбэл: телефон—7-54-14, 9-һөө 17 саг болотор.

• • •

Иимэ адресаар хандаха: Коммунистическая үйлсэ, 23, 8 саг 30 минутаһаа 19 саг болотор автокатафалкануудта, оркестртэ, фотографто, хүшөөнүүдтэ, веногуудта, бронзо болон дюралева табличкануудта, керамикада, фотопортредүүдтэ захилнууд абтаха, захигдаһан веногууд, дурасхаалта газарнуудта мраморно плитануудые табилга, хүшөөнүүдые асаралга, тодхолго кооперативай транспортаар бэелүүлэгдэхэ.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический —2-43-23, социально-экономических проблем — 2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.